

ГОДИШНИКЪ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ — КНИГА XXXII. 8.
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ HISTORICO-PHILOLOGIQUE — TOME XXXII. 8.

ХЕРОДОТЪ

КАТО ИЗВОРЪ ЗА ИСТОРИЯТА НА ТРАКИЯ, МАКЕДОНИЯ, ПЕОНИЯ И ЗАПАДНОТО ЧЕРНОМОРИЕ

ОТЪ
ХРИСТО М. ДАНОВЪ

HERODOT

ALS QUELLE FÜR DIE GESCHICHTE THRAKIENS, MAKEDONIENS, PAEONIENS U. DER WESTPONTISCHEN KÜSTE

VON
CHRISTO M. DANOFF



СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — HOFDRUCKEREI
1936

Предговоръ

За да можемъ да оценимъ правилно Херодота, като изворъ за историята на нашитѣ земи, нужно е да си съставимъ по-напредъ цѣлостна представа за него като баща на историята. За това счетохъ за необходимо по-напредъ да разгледамъ Херодота като създателъ изобщо на историята, а следъ това и като изворъ за географията, етнографията и историята на нашитѣ земи.

Литературата върху Херодота е огромна и разноезична. Старахъ се, до колкото ми бѣше възможно да не пропусна нищо съществено отъ онова, що е писано на нѣмски, англиски, френски, руски и италиянски.

Стремилъ съмъ се да дамъ само ядката на всички поважни проблеми, свързани съ изследването на Херодота като исторически писателъ и изворъ. По понятни причини трѣбваше да засегна и нѣкои проблеми, които стоятъ въ връзка съ стила на Херодота, съ формата на неговото съчинение и съ неговото отношение къмъ религията и човѣка, билъ той елинъ или варваринъ.

Въ този смисълъ се потрудохъ да не пропусна почти нищо отъ чуждата и наша литература, което можеше да бжде отъ полза за работата ми. Съжالياвамъ, че резултатитѣ, до които се добираме, или бихме се добрали чрезъ анализа на известията на древнитѣ писатели за нашитѣ земи, за сега почти не могатъ да се сравнятъ съ резултатитѣ отъ археологическото изследване на сѣшитѣ земи. Съ изключение на Гърция, систематичнитѣ разкопки въ тия страни или липсватъ, или пъкъ сѣ въ своитѣ наченки.

Идеята за тази работа дължа на г. проф. Г. И. Кацаровъ, който съ интересъ следеше нейния развой. Нека добавя, че много дължа сѣщо и на моя многоуважаванъ Виенски учителъ Adolf Wilhelm, който ме въведе въ тълкуването на текстоветѣ.

Дълга благодарност и на директора на Бълг. Арх. Институтъ г. проф. Б. Филовъ, който се отзова твърде сърдечно на всички мои молби и ми даде възможност да получа не едно отъ нуждитъ ми чужди издания. Не малко съдействие ми оказа и директорътъ на Софийската Университетска библиотека г. Ст. Аргировъ, съ чиято помощ успѣхъ да получа голѣмата частъ отъ недостъпната ми у насъ чужда литература отъ Берлинската и Виенската Университетска библиотека. Г-нъ проф. В. Бешевлиевъ пъкъ ми остави на разположение богатата си библиотека.

Не по-малко съмъ признателенъ обаче и на баща си, който ми улесни отиването до Виена и по този начинъ ми даде възможност да направя тамъ нѣкои необходими справки.

Най-сетне изказвамъ особена благодарностъ и на моя Виенски колега и приятель г. Konrad Glaser, който е единъ отъ най-добритъ познавачи на Херодота въ Австрия. Кореспонденцията и разговоритъ, които имахъ съ него ми бѣха твърде полезни.

Хр. М. Дановъ

Херодотъ като изворъ за историята на Тракия, Македония, Пеония и западното Черноморие

Презъ шестия и петия вѣкъ пр. Хр. въ гръцката литература сж се натрупали най-много фактически известия и найположителни сведения за Тракия, Черноморието и южна Русия. Странитѣ обаче, които особено привличали вниманието и интереситѣ на древнитѣ писатели, сж предимно северното и северозападното черноморско крайбрѣжие. Тракия както и другитѣ области на севернитѣ Балкани, па и тѣхнитѣ естествени граници — на северъ Дунавъ, а на изтокъ — Черно море, занимавали сравнително по-слабо старитѣ гръцки писатели. Ала това не ще рече, че поменатитѣ области сж били съвсемъ пренебрегнати. Напротивъ; въ епоса на Хомера¹) намираме доста много сведения за древна Тракия и нейнитѣ поселенци, па и научниятъ предтеча на Херодота, милетчанинътъ Хекатей, ако се съди по запазенитѣ отъ него откъслечи,²) е билъ осведоменъ твърде добре върху севернитѣ Балкански земи.

Другъ въпросъ е разбира се, доколко сведенията, що намираме у Хомера и изобщо въ литературата на осмия, седмия и шестия вѣкове пр. Хр. могатъ да ни послужатъ като материалъ за възстановяване на представитѣ, които сж имали елинитѣ отъ онова време за Тракия и за останалитѣ земи около Евксинския Понтъ.

Въ този смисълъ думитѣ на Ростовцева: „für die Griechen des VIII u. VII Jahrhunderts war der Pontus ein sagenhaftes mythisches Land, welches mit der Sonne einerseits und in noch höherem Grade mit den Vorstellungen vom Jenseits verknüpft waren“;³) звучатъ действително като канонъ. Всеизвестни сж и връзкитѣ между Тракия и Елада въ религиозно отношение⁴).

¹ гл. Г. И. Кацаровъ, Изв. истор. друж. кн. XI—XII (1932 г.) стр. 122 сл.

² F. Jacoby, Fr. Gr. Hist. I, 25—29.

³ M. Rostowzew, Skythien und der Bosporus S. 17 и сжщиятъ, Iranians and Greeks in S. Russia p. 36.

⁴ По тѣзи въпроси гл. излъзлата напоследъкъ статья Thrake (Religion) на G. I. Kazanow въ R. E. VI A. Sp. 474 ff.

Тѣ отъ рано сж дали животъ на множество митове и митични личности, чиято люлка е Тракия и съседнитѣ ѝ страни. Проблемитѣ, които възникватъ около тѣзи връзки на Елада съ Тракия¹), сж крайно заплетени и деликатни, а при това у Херодота тѣ сж изразени сравнително слабо, така щото считамъ за неумѣстно да ги засѣгамъ. Една друга важна, но твърде трудна задача, която би била отъ полза и за опити като нашия, е да се проследятъ митичнитѣ и приказни мотиви въ предионийската и ионийската поезия, които сж въ връзка съ Тракия и съседнитѣ ѝ области, като при това се отлжчатъ реалнитѣ отъ приказнитѣ елементи. Подобно изследване е колкото трудно, толкова и плодно, защото едва тогава бихме били въ състояние да отговоримъ на въпроса, докжде сж се простирали реалнитѣ познания на този литературенъ видъ върху срѣднитѣ и северни Балкани. Трудността на едно такова изследване се състои главно въ това, че почти никжде въ най-ранната проза и поезия не срѣщаме ясни и установени указания и представи за областитѣ, които въ случая ни интересуватъ.

Седмиятъ и шестиятъ вѣкове преди Христа заедно, съставятъ онзи периодъ отъ гръцката история, въ който се извършва преходътъ отъ срѣдновѣковния стадий на елинството къмъ висотитѣ на неговия класицизъмъ. Въ това преходно време се създава или по-право оформява всичко онова, което е характерно за елина, което го отличава рѣзко отъ неелинитѣ, отъ онѣзи, които не владѣятъ гръцкия езикъ, не притежаватъ гръцката култура и за това отъ рано били наречени оноματοпоестично *βάρβαροι*.²)

Предчета на златния вѣкъ на елинската култура е безспорно ионийската наука изобщо, и частно ионийската натурфилософия. Последната възникнала и се оформила като здрава реакция срещу орфиката и сроднитѣ ней учения, които били пуснали вече твърде жилави корени на гръцкия материкъ и по

¹ За жаль липсва изчерпателно съвременен изследванъ върху гръцкитѣ митове, въ които различни митични личности отъ Тракия играятъ важна, а често и централна роль. По въпроса ориентира и до сега Fr. Hiller von Gaertringen, *De Graecorum fabulis ad Thracas pertinentibus (quaestiones criticae)*, Diss. Berlin, 1896 г. (passim).

² За отношението между елини и варвари въ гръцката история гл. Ulrich Wilcken, *Hellenen und Barbaren*, Jhb. N. Jbb. (1906) I. Abt. XVII S. 457 ff. За етимологията на израза гл. A. Eichhorn, *Βάρβαρος quid significaverit*, Diss. Leipzig, 1904; най-подробно и всестранно е разгледанъ въпросътъ у Jul. Jüthner, *Hellenen und Barbaren (Das Erbe der Alten VIII)* 1923 г. passim и напоследъкъ J. Vogt, *Herodotus in Aegypten (Ein Kapitel zum griechischen Kulturbewusstsein)*, въ *Genethliakon W. Schmid*, *Tübinger Beiträge V* S. 136—137). Срв. и Max Pohlenz, *Der Geist der griech. Wissenschaft*, Berlin, Weidmann, 1932 г. (на менъ недостъпно).

този начинъ предотвратила опасноститѣ, които застрашавали свободния и хармониченъ развой на гръцкия духъ.

Ионийскитѣ натурфилософи още съ изстѣпването си повеждатъ острѣвена борба на два фронта: отъ една страна срещу орфиката и нейнитѣ вѣрвания въ откровението, а отъ друга страна срещу несъстоятелноститѣ на официалната олимпийска религия, като неумолимо изискватъ пълно свободомислие и по този начинъ полагатъ основитѣ на научното мислене изобщо. Радикализъмътъ на ионийскитѣ философи не закѣснѣлъ да предизвика могѣща реакция, която нападала главно неговия краенъ рационализъмъ.

Хекатей¹⁾, родомъ отъ Милетъ, е първиятъ иониецъ и първиятъ ученъ човѣкъ изобщо, който, водимъ отъ интересъ да упознае различнитѣ народи, населяващи тогавашната оикоуμένη, тѣхнитѣ особености и разновидността на странитѣ имъ, тръгналъ да пропѣтува срѣдиземноморския свѣтъ. Хекатей е и единъ отъ първитѣ гърци, който открито изповѣдва стремежа си да издири, изследва и изложи научната истина. Придържайки се въ ионийскитѣ представи за земята²⁾, той приложилъ къмъ съчиненията си и една карта³⁾, на която изобразилъ вселената. За жаль, обаче ние не знаемъ почти нищо по въпроса, какъ сж били изобразени върху тази карта земитѣ, които ни интересуватъ. За представитѣ на гърцитѣ относно образа на свѣтовната карта и разпредѣлението на частитѣ ѝ преди Хекатея, научаваме нѣщо и отъ псевдохипократовия трактатъ *περί ἐβροοράδων*⁴⁾.

Влиянието на великия милетчанинъ върху писателитѣ следъ него и специално върху Херодота е безспорно по-силно, отколкото се предполагаше по-рано⁵⁾.

¹ За Хекатея е писано твърде много, въпрѣки, че най-обширниятъ фрагментъ отъ неговитѣ съчинения, не надминава два днешни печатни реда. Основно изследване върху Хекатея е далъ F. Jacoby, R. E. VII Sp. 2667 ff.; при ползуването отъ тази статия, необходимо е да се сравняватъ и фрагментитѣ на Хекатея въ изданието на Müller, Fr. Hist. Gr. и въ онова на F. Jacoby, Fr. Gr. Hist. S. 1—47 съ коментара S. 317—375.

² За тѣхъ гл. H. Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen*² (1903) S. 25 ff. и особено 31 ff. и статията „Geographie“ на Fr. Gisinger въ R. E. Suppl. IV. Sp. 538 ff.

³ Въпросътъ за картата на Хекатея, стои въ тѣсна връзка съ схващането за начина и посоката на неговитѣ пѣтувания.

⁴ За него гл. Leonard, s.v. Hippokrates въ R. E. Sp. 8. 2. 1825 и наведената тамъ литература, както и Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus* S. 19 Anm. 2.

⁵ Това влияние е изтъкнато по блѣскавъ начинъ отъ Hermann Diels въ статията му *Herodot und Hekataios*, *Hermes* XXII (1887) S. 411 ff. Тази работа остава и до днѣн днешенъ основна и е послужила за образецъ на всички по-сетнешни изследвания. Гл. напр. F. Jacoby, R. E. VII 2675 ff и същия, *Herodotos*, R. E. Suppl. II, 146; гл. още E. Meyer, *Forschungen*, II. 229 ff., както и A. v. Guischmid, *Kl. Schr.* IV, 163 ff. и особ. 166.

Общи бележки върху изследването на Херодота.

Съществуващата литература върху Херодота въ подавящото си мнозинство е писана на нѣмски и предимно отъ нѣмски учени. Нѣмски сж както основнитѣ, тѣй и подробнитѣ изследвания върху Херодота. Отдѣлни превъзходни работи има разбира се на френски, английски, руски и италиянски езици.¹⁾

Основно изследване върху Херодота отъ ново време представя статията, Herodotos на Felix Jacoby въ R. E. Suppl. II. Sp. 250—520, която въ сжщностъ е цѣла книга; не помалко важенъ е отдѣльтъ върху Херодота у Wilhelm Schmid, Geschichte der griechischen Literatur (1934 г.) II², S. 550—674 съ изчерпателна библиография. Въ основата на текстовитѣ извадки легна критичното второ издание на Н. Kallenberg, Teubner, Leipzig.

Отъ голѣма полза за вещественото обясняване на съответнитѣ мѣста ми бѣ коментираното издание на Ernst Stein, Weidmann, Berlin, 1883. Доста полезно ми бѣ и английското коментирано издание на Херодота отъ Masan.

Преди да пристѣпя къмъ сжщината на работата, бихъ желалъ да повторя, че днесъ върху Херодота съществува огромна литература която, мжчно би могла да се обгърне и използвава изцѣло. Дори и въ случая, дето задачата ми е сравнително ограничена, не мога да твърдя, че съмъ успѣлъ да използвамъ цѣлата литература.²⁾

Родно мѣсто, животъ и развой на Херодота.

Херодотъ е роденъ въ гр. Халикарнасъ въ малоазийската областъ Кария. Имената на баща му — Lухes и на чичо му Panyassis, издаватъ карийския произходъ на родителитѣ му по мжжка линия. Майка му обаче, и нейнитѣ роднини, доколкото тѣ сж извѣстни, носятъ гръцки имена. Считамъ, че естеството на работата ми не позволява да засѣгамъ обстойно спорния въпросъ, дали родното мѣсто на Херодота е действително Халикарнасъ или градътъ Турии въ южна Италия. Ще се задоволя да забележа само, че повечето свидетелства говорятъ за въ полза на Халикарнасъ. Въ този градъ, като колония на дорийския градъ Трозень, редомъ съ основния дорийски елементъ, е съществувалъ и силенъ ионийски елементъ

¹ Тѣзи трудове навеждамъ на съответнитѣ мѣста въ изложението.

² Това, което ми е останало недостжпно, отбелязвамъ изрично.

който, ако се сжди по Халикарнаскитѣ надписи, се е наложилъ като господстващъ говоръ въ града още въ течение на V в. пр. Хр.

Херодотъ се родилъ въ време, когато гр. Халикарнасъ, заедно съ нѣколко отъ съседнитѣ острови, се намиралъ подъ властѣта на карийския тиранъ Лигдамъ I и малко преди втората гръцко-персийска война.¹⁾ Разбира се, че и дума не може да става за точно установяване годината на рождението на пиписателя

Изглежда, че още отъ ранни години Херодотъ получилъ добро и всестранно образование,²⁾ при което той се запозналъ отблизко съ Хомеровия епосъ и съ другитѣ гръцки поети³⁾. Той познавалъ обаче, твърде интимно и съчиненията на Хекатея, въпрѣки, че на много мѣста спори съ него, безъ да споменува името му. На мѣста отрицателното му държане къмъ Хекатея, и то специално по въпроси изъ областѣта на географията и етнографията, става рѣзко, та дори непримиримо. При всичко това Херодотъ не е могълъ да се освободи отъ влиянието на староионийската география и е немислимъ безъ нея. Той, обаче, е повлиянъ твърде много и отъ новата научна насока, отъ преврата, докаранъ въ науката отъ нахлуването на питагорейскитѣ учения.⁴⁾

Критичното отнасяне на Херодота къмъ по-раншната география и етнография, както и систематичното отбѣгване на астрономически и математически данни и помагала, се обяснява отъ една страна съ личнитѣ негови склонности и насоката на образованието му, а отъ друга страна не помалко и съ споменатата вече мощна реакция срещу математично-астрономическитѣ придобивки на ионийскитѣ физици. Реакцията е била естествена последица отъ напредѣка на т. нар. описателна география. Тази последната се обогатила съ течение на времето съ много по-точни и подробни познания за земитѣ на северъ отъ Черното море, пъкъ и на изтокъ крѣгзорьтъ ѝ се разширилъ чрезъ упознаването съ обширната персийска държава. Увеличили и разширили се познанията за областитѣ около Каспийско море и Ливия. По този начинъ валчестиятъ и плоскъкъ образъ на земята на ионийцитѣ съ обкрѣжаващето го отведрь свѣтвовно море се оказали невъзможни. Тази „географска“ реакция надделѣла и по други причини.

¹ Така формулира това събитие Dion. Halic. de Thucyd. 5, p. 331, 18 sqq (ed. Usener — Radermacher).

² Schöll, Herodots Entwicklung zu seinem Beruf, Phlolog. X, 25—81 и особено S. 38 ff.

³ За връзки между Херодота и епоса гл. Ernst Weber, Herodot als Dichter въ N. Jahrb. kl. Alt. XIII. (1908) S. 669 ff. и H. Fohl, Tragische Kunst bei Herodot, Diss. Rostock (1913), Borna — Leipzig.

⁴ H. Berger, Geschichte d. wiss. Erdkunde d. Gr.² S. 29 u. 35 ff.

Реалната полза от нея за държава, общество и за отделната личност била на лице; не по-малко ѝ помогнало за нейната победа и обаянието, на което тя се радвала във всички обществени слоеве, като наука за далечни и неизвестни или малко познати до тогава страни, а и присъщото, бихме казали, вроденото отвращение на повечето хора към физика и математика и недовърието им към усилията и опитите на тези науки да създадат нова световна система.

Както обаче изтъкнахме и по-горе, ще повторим и тук, че въпреки острата критика на Херодота срещу Хекатея, неговото съчинение би било немислимо без съчинението на последния.¹⁾ Херодотът без съмнение е имал пред вид и други по-стари етнографски и медицински съчинения и е знаел за наблюденията на старите ионийци върху зависимостта на човъка от природата, или по-точно взаимодействието между околната среда и човъка.²⁾ Тъсно свързан с този въпрос е и въпросът относно етнографските интереси, познания и извори на Херодота,³⁾ с който ще се занимаем по-подробно, малко по-сетне.

Херодотът безспорно е имал известно отношение и към философията.⁴⁾ За това свидетелствуват реминисценциите, които се намират у него за седемте мъдреци, за Питагора и влиянието на неговата школа. От философите ще да е почерпана и мисълта за изкупване на гръха и за възмездието — мисъл, която играе първостепенна роля във светогледа на Херодота и във неговото историческо схващане.⁵⁾ Наистина,

¹ На този въпрос ще се спрем, когато ще се занимаем с постепенния развой на Херодота от пътешественик с географско-етнографски интереси във историограф на гръко-персийските войни.

² Фактът, че у Херодота се забелязват допирни точки с известни съчинения от Хипократовия корпус и най-вече с трактата *περί αἰθρῶν, ὑδάτων, τόπων*, е известен и аз бих го премълчал, ако резултатът, до който се е добрало най-новото изследване относно авторството на трактата и духовната среда, в която е възникнал той, не поставяха редици проблеми във по-друга светлина. Тези неща засъгам по-обстойно във отдела за Херодота като етнограф.

³ К. Trüdinger, *Studien zur Geschichte der griech. röm. Ethnographie*, Basel, (1918) passim; Anton Grassl, *Herodot als Ethnologe*, Diss. München, 1904 (passim). Повече литература давам към съответния отдел върху Херодота като етнолог.

⁴ W. Nestle, *Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik*, Progr. Schöntal (1908) s. 6 ff.

⁵ К. А. Pagel, *Die Bedeutung des aitiologischen Momentes für Herodots Geschichtschreibung* (Diss. Berlin), 1927 г., S. 29 ff. и рецензията на Fr. Focke във *Gnomon* (1932 г.) S. 177 ff. за тази книга. Въ последно време по тези въпроси се изказа и Fr. Hellmann, *Herodots Kroisos-Logos*, в *Neue philologische Untersuchungen* herausgegeben von W. Jaeger, XI, Berlin, 1934 г.; срв. особено полемиката на Hellmann'a срещу Fr. Focke, *Herodot als Historiker* (Tübinger Beiträge I, 1927) S. 6 ff. и срещу Pagel'я S. 7 ff.

философскитѣ познания и възгледи, които Херодотѣ донесълъ съ себе си отъ Мала-Азия, били твърде повърхностни и силно повлияни отъ философитѣ-етици съ твърде подчертана питагорейска окраска. Питагорейцитѣ, както е известно, дирѣли опора въ примитивнитѣ народни вѣрвания. Заслужава да отбележимъ и това, че по-сетне, когато Херодотѣ се запозналъ въ Атина отблизу съ орфико-дионисовитѣ кръгове, билъ склоненъ да дири люлката на тѣхнитѣ идеи, съ присъщитѣ имъ мистика и есхатология, въ Египетъ.¹⁾

Изгнание и пътувания

Изгнанието на Херодота отъ родния му градъ било действительно съдбоносно за цѣлото негово по-сетнешно развитие и за оформяването му като „баща на историята“. Че той е трѣбвало да напустне родния си градъ, е естествена последица отъ разширението на Атинския морски съюзъ по малоазийското крайбрѣжие следъ битката при рѣката Евримедонъ въ Памфилия и отъ стремежа на същия съюзъ да сваля тиранина Лигдамъ. Жертва на тѣзи вътрешни борби въ Халикарнасъ станалъ братовчедътъ на Херодота Паниасъ, а и самъ той се видѣлъ принуденъ да бѣга отъ Халикарнасъ въ Самосъ. Следъ известно време той се завърналъ отново въ родното си мѣсто и изглежда, че взелъ участие въ сваянето на Лигдама. Не може да се каже съ сигурность, колко време следъ това Херодотѣ е останалъ въ Халикарнасъ; едно обаче изглежда сигурно, че въ периода отъ 455—444 г., въ която година той взима участие въ основаването на града Турии въ южна Италия, Херодотѣ извършилъ пътуванията си. Обширнитѣ етнографски отдѣли на съчинението му съ безспорно единъ отъ най-важнитѣ резултати отъ тѣзи му пътувания.

Пътуванията на Херодота

Да се впускаме въ подробноститѣ на Херодовитѣ пътувания²⁾, ще рече да навлѣземъ въ една област, която е изследвана твърде много, но която поради самото естество на материята, и при най-голѣма предпазливость, дава твърде малко положителни резултати.

¹ W. Nestle, Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik, S.37; E. Rohde, Psyche^{9,10} 2, 103; 107, 2; W. Splegelberg, Orient und Antike III, 32.

² Основно изследване на този въпросъ е далъ F. Jacoby въ споменатата вече статия R. E. Suppl. II Sp. 247 ff.

Трудността на проблемата се състои преди всичко въ обстоятелството, че Херодотъ не говори никжде въ съчинението си за целта на своитѣ пѣтуванія. Въ сѣщностъ, тѣ, измѣрени съ нашитѣ съвременни масщаби, не сѣ особено обширни. При странствуването си Херодотъ почти навсѣкжде се придържа въ културната зона и никжде почти не надскача предѣлитѣ на населеното съ гръцки колонисти крайбрѣжие. При това той не посетилъ много мѣста, ако и да ималъ възможность да стори това; така напр. той не достигналъ предѣлитѣ на обширната персийска държава. Изключение прави само Египетъ, една отъ персийскитѣ провинции, които Херодотъ познава сравнително най-добре, поради това, че тази страна криела най-интересни нѣща за него. Ала и тукъ нашиятъ писателъ достигналъ само до Елефантинъ.

Пѣтуването му на северъ

Въ Скития той въобще не навлѣзълъ въ вѣтрешността на страната. Срѣдище на неговия престой тамъ билъ градътъ Олбиа, отгдето предприелъ нѣколко кратки пѣтуванія въ разни посоки. Сведенията, които Херодотъ ни дава за тази страна, сѣ почерпани отъ неговитѣ гръцки и скитски приятели въ Олбиа. За времето, по което Херодотъ е билъ въ Скития, се спори твърде много. Jacoby, *op. cit.* Sp. 256, отхвърля схващането на нѣкои учени, споредъ които Херодотъ е билъ въ Скития, по времето на царя Ариопейтъ. По-вѣроятно споредъ Jacoby е, че Херодотъ е билъ въ Скития, когато тамъ царувалъ синътъ на Ариопейта — Октамазадъ, а въ Тракия — Ситалкъ¹).

Изворътъ на Херодотовитѣ сведения, при липса на писмени документи и на писмена мѣстна хроника на Скития, сл могли да бждатъ само неговитѣ лични сведения и разпитване (*ἀκοή*). При това Херодотъ по неволя е трѣбвало при своитѣ пѣтуванія да остава въ голѣмитѣ градове, защото не знаелъ почти нищо отъ чуждитѣ езици и се нуждаелъ навсѣкжде отъ гръци, които да владѣятъ съответния мѣстенъ езикъ, или пѣкъ отъ гръцки говорящи туземци (*ἐπιχθόνιοι*).

Въ Олбиа, Мемфисъ пѣкъ и по тракийското черноморско крайбрѣжие, могли да го ориентиратъ само такива люде по въпроситѣ, които го интересували, или пѣкъ да му послужатъ за преводачи при обхода му съ туземцитѣ.

Преди малко споменахме, ако и съвсемъ на кратко, времето, въ което спадатъ пѣтуваніята на Херодога. Въпросътъ обаче, кога Херодотъ е билъ въ различнитѣ страни, които

¹ За времето на Ситалка гл. Schoch въ R. E. Bd. III A Sp. 378 и Г. И. Кацаровъ, Произходъ и пръвъ разцвѣтъ на одриското царство въ Тракия, въ Уч. Прегледъ XXXII (1933 г.) неоф. отдѣлъ, стр. 740.

намираме описани у него нѣкѣде по-обстойно, нѣкѣде по-бѣгло, е твърде споренъ и заплетенъ, и както ми се струва, не е отъ първостепенна важностъ въ нашия случай. По-важенъ е обаче въпросътъ защо Херодотъ е предприелъ и извършилъ тѣзи пътувания? — Той заслужава да бѣде засегнатъ, защото заедно съ него се уясняватъ и редица принципни въпроси относно духовната концепция на нашия авторъ и неговия литературенъ γένος. Той пъкъ, отъ своя страна е нераздѣлно свързанъ съ въпроса, докѣде сѣ се простирали пътуванията на Херодота по тѣзи мѣста и доколко сведенията, които той ни дава напр. за Тракия и съседнитѣ ѝ земи, почиватъ действително върху автоптични наблюдения.

Като имаме предъ видъ, че Херодотъ е посетилъ лѣвопонтийското крайбрѣжие презъ време на пътуванието си на северъ, или по-точно презъ време на своя рейсъ къмъ Скития, налага ни се да проследимъ последния отъ неговото изходно мѣсто до крайната му точка.

За изходно мѣсто му е послужилъ сигурно гр. Византий. При описването на мѣстата, презъ които или покрай които минавалъ пътятъ му, Херодотъ обърналъ описанието въ действие, като го вмъкналъ въ изложението на Дариевия походъ срещу скититѣ (IV, 85 сл.)

Херодотъ ще да е дошълъ въ Византий съ корабъ презъ Хелеспонта и Пропонтида¹). Презъ това време той правилъ престой въ Проконесъ и Кизикъ²) не може обаче да се каже съ сигурностъ, отъ кѣде Херодотъ тръгналъ, за да дойде въ Византий. Неясенъ е и въпросътъ, кѣде Херодотъ, на пътъ отъ Византий за Олбия е слизалъ отъ кораба си и дали е сторилъ това на отиване или на връщане. Отъ начина, по който той IV, 90 сл. се изразява личи, че е посетилъ лично изворитѣ на рѣката Теаръ³). Въ полза на това схващане говори, обстоятелството, че Херодотъ ни дава конкретни данни върху разстоянията по тѣзи мѣста: два дни пътъ отъ Apollonia Roptica (дн. Созополъ) до изворитѣ на р. Теаръ и още два дни пътъ отъ тѣхъ до самоската колония Heraion на Пропонтида (близо до Перинтъ). Jacoby (ц. с. 259). твърди съ сигурностъ, че на едно отъ тѣзи мѣста (вѣроятно Аполония), на отиване за Олбия или на връщане отъ тамъ, Херодотъ слѣзълъ отъ кораба и извършилъ краткото пътуване до изворитѣ на Теаръ и отъ тамъ до Перинтъ по сухо, като се качилъ отново на

¹ Така напр. той цитува изрично IV, 95 Ἑλλήνες οἱ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ Πόντον οἰκούντες.

² Срв. Her. IV, 14.

³ Срв. фразата IV, 90 сл.: λέγεται ὑπὸ περιόικων, на която обаче не бива да се приписва твърде голѣма стойностъ, като доказателство за автосия. За рѣката Теаръ срв. E. Unger, Jahrbuch, XXX (1915) Anzeig. S. 3 ff. и E. Oberhummer, R. E. VA, Sp. 100).

кораба си въ последния градъ. За устието на Дунава, покрай което той миналъ, Херодотъ не ни съобщава нищо особено. Сведенията за течението на сжщата рѣка, нейнитѣ извори, притоци и др., изглежда да сж почерпани отъ Хекатея¹). Възможно е, както мисли и Яcobу (loc. cit. 258 сл.) че Херодотъ възнамѣрявалъ да се запознае едновременно и съ европейската страна на Хелеспонта, и да посети Тракия и Македония.

Изглежда твърде правдоподобно и това, че Херодотъ е нѣмалъ навика да прави отдѣлни кратки пжтувания, както сж склонни да мислятъ нѣкои изследвачи, но е предприелъ едно продължително пжтуване на северъ, като при това пжтътъ му е водѣлъ отъ Халикарнасъ презъ о. Самось; отъ тамъ по малоазийския брѣгъ презъ Хелеспонта и Пропонтида до Византий. Отъ Византий до Фасисъ, а отъ тамъ въ Олбиа. Отъ Олбиа следъ престой въ Тирасъ по западното черноморско крайбрѣжие, той спрѣлъ вѣроятно въ Аполония. Отъ Аполония Херодотъ предприелъ едно 4—5 дневно пжтуване по суша, при което миналъ край изворитѣ на р. Теаръ и се озовалъ въ Перинтъ. Отъ тукъ пжтътъ му водѣлъ по европейския брѣгъ на Пропонтида и Хелеспонта, при което той ще да е посетилъ градоветѣ Sestos и Madytos²) по протежение на тракийското крайбрѣжие къмъ Македония. Така начертава Херодотовия итинераръ F. Яcobу op. cit. Sp. 253. Въ подкрепа на схващането си Яcobу изтъква още нѣколко момента, които сжщо свидетелствуватъ, че Херодотъ познавалъ тѣзи мѣста отъ автопсия: 1. Херодотъ е билъ несъмнено на островъ Самотраке, защото е посветенъ въ тѣй нареченитѣ ὄρυια Κάβειρων (II, 51); 2. той е билъ и на островъ Тасось, защото изтъква изрично това обстоятелство (II, 44) и казва, че е видѣлъ тасоскитѣ мини (VI, 47), като при това, сѣкашъ умишлено, изкарва на показъ точнитѣ си топографски познания. Въ самия Тасось Херодотъ ще да е чулъ и анекдота, който той ни разказва VII, 118.

Тѣзи нѣколко примѣри потвърждаватъ, и то твърде недвусмислено, пжтуването на Херодота по продължение на южното тракийско крайбрѣжие. Видѣхме, че той е правилъ подобни пжтувания и по южното и по западното крайбрѣжие на Понта. Разбира се, че корабътъ, съ който Херодотъ пжтувалъ правѣлъ презъ време на своя рейсъ по-продължителни или по-кратки престои, като при това естествено избиралъ по важнитѣ пристанища, каквито били предимно гръцкитѣ градове по крайбрѣжието. Херодотъ е билъ сигурно и въ Потидея, чийто жители той споменува VII, 129, 3 и 129, 2:

¹ Съ сведенията на Херодота за Дунава ще се занимаемъ по-сетне, когато го разглеждаме като географъ.

² Срв. Her. IX, 120, гдето той изрично споменува Χερσονήσται.

ἐπιχώριοι τῆς Παλλήνης, и отъ които той е научилъ разказа за обсадата на града отъ Артабаза. VII 126—129.

Jacoby още въ статията си, *Hekataios R. E.* VII, 2713 ff., е доказалъ достатъчно убедително, че описанието на вътрешността на Тракия, както и изброяването на крайбрѣжнитѣ градове отъ Мелаския (дн. Сароски) заливъ до гр. Терме (дн. Солунъ), има за основа едно по-раншно описание на тѣзи мѣста, което Херодотъ заелъ, съкратилъ и преработилъ въ исторически разказъ. Това се отнася главно до мѣстата у Херодота VII, 58—59 и VII, 108—124. Така напр. описанието на Αἰγιαλός, на града Дорискъ и грижливото изброяване не само на градоветѣ, но и на езерата и рѣкитѣ (VII, 108, 2 — 109), които Херодотъ прекроява въ историческо изложение посрѣдствомъ формулата, че водата на всички тѣзи езера и рѣки се оказала недостатъчна за нуждитѣ на Ксерксовата войска. Напълно аналогично е и подробното изброяване на градоветѣ въ Σιθωνίη¹⁾ VII, 122, ако и персийската флота да не засѣгнала тѣзи мѣста презъ време на своя рейсъ. Добавката: ὥς καὶ ἐκ τούτων τῶν πολέων στρατιὴν παρέλαβε е сложена умишлено, за да предаде историческа отсѣнка на описанието. Тази техника напомня действително много на начина, по който авторътъ на корабния каталогъ у Хомера е прекрилъ една *περιήγησις* въ епически разказъ. Въ случая задачата на Херодота е била несъмнено по-лека. Самото естество на материята му давало възможностъ да изложи маршрута на сухопѣтната войска и рейса на флотата, (т. е. да описва успоредно крайбрѣжието на Тракия и вътрешността ѝ). Jacoby въ статията си *Hekataios R. E.* VII, 2715, обръща внимание и на факта, че при описанието на Халкидика Херодотъ (VII 124), споменува крестонцитѣ (Κρηστῶνες), което племе намираме и въ Хекатеевия фрагментъ № 153 у Jacoby, *Fr. Gr. Hist.* = Müller, *Fr. Hist. Graec.* № 124. Споредъ Хекатея това племе населява вътрешността на Тракия; сжщиятъ авторъ изглежда, че е описалъ и течението на рѣкитѣ въ тази частъ на Тракия; срв. *frg.* 202. у Müller'a = Jacoby *Frg. Gr. Hist.* № 217.

Jacoby съ право изтъква по-нататъкъ, че изброяването на тракийскитѣ племена, населяващи вътрешността на страната (*Her.* V, 110 — 111), носи също тъй географски характеръ и навежда като негова най-близка успоредица ливийския λόγος на Херодота V, 113, който има несъмнено сжщия характеръ.²⁾ Херодотъ изброява тракийскитѣ племена отъ крайбрѣжието до планината Пангей, а следъ това и племената на северъ. Jacoby въ статията си, *Herodotos Sp.* 2715 по поводъ на *Her.* V, 109, 2, доказва убедително, че авторътъ е съкратилъ своя географски

¹ гл. E. Oberhammer, s. v. Sithonia въ *R. E. Zw.* 5. Halbbd. Sp. 393.

² срв. Trüdinger, *Studien*, S. 16 ff u. 26 и W. Aly, *Formprobleme der frühen griechischen Prosa*, *Philolog. Supplbd.* XXI, Hft. III. S: 47—49.

първоизворъ. По сжщо такъвъ географски маниеръ е описана мѣстността Фуλλίς на планината Пангей (Her. V, 109, 2), като при това се чувствува, че писателятъ и тукъ е съкращавалъ своя географски първообразъ. Въ този случай е особено характерна една подробностъ; у Херодота V, 123, 2 четемъ: ἡ δὲ τούτων χώρα Κροσσαίη καὶ ἐς τόδε καλεῖται. Jacoby подчертава обаче, че въ codd. A B C, καί е изпуснато, и че това изпускане е понятно само, ако се предположи, че е използвано едно по-старо описание на тѣзи земи и, че ἐς τόδε отговаря на израза μέχρι ἐμεῦ, който се срѣща твърде често у Херодота. Jacoby въобще не се колебае да заключи *ibid.* 2716, че Херодотъ е вмъкналъ историческия материялъ въ периегезата на тѣзи мѣста, която той заелъ отъ Хекатея, като при това я съкратилъ чувствително.

Jacoby приема по-нататъкъ, че тази стара периегега е използвана предимно въ V книга на Херодота. Тя ще да е обгръщала значителенъ комплексъ земи, а именно областта, която е ограничена на югъ отъ Егея, на изтокъ отъ Хелеспонта и Черно море чакъ до устието на Дунава, на северъ отъ Дунавъ, а на западъ отъ илирийцитѣ. Този комплексъ отъ земи ще да е билъ считанъ и описванъ като едно цѣло, и, както изглежда, Тракия била описана сравнително по-подробно. Хекатея описва тракийския Херсонесъ отъ северъ къмъ югъ (срв. Hes. frg 135x у Müller = Jacoby 163, а тракийското крайбрѣжие явно отъ изтокъ къмъ западъ. За жалостъ състоянието, въ което се намиратъ Хекатеевитѣ откъслечи, не ни позволява да разпознаемъ въ подробности реда, по който той е описвалъ Тракия. Вѣроятно за него Тракия се е простирила отъ Lydias и Haliakmon (дн. р. Бистрица) до устието на р. Дунавъ, а за северна граница на сжщинска Тракия е служила Стара планина (τὸ Αἴμον sc. ὄρος Hes. Frag. 1934. у Müller = 167 у Jacoby), защото племената между Αἴμος и Ἰστρος не се обозначаватъ нито като тракийски, нито като скитски. Frgm. Hes. 149 у Müller = 170 у Jacoby: πρὸς νότον ἀνέμου τοῦ Ἰστρου Κρόβυζοι; срв. и фрг. 150. у Müller = фрг. 171. у Jacoby, гдето споменатитѣ заедно съ Κρόβυζοι-тѣ Триζοί, се обозначаватъ като ἀθανατίζοντες. За кробизитѣ научаваме впрочемъ повече отъ Херодота VI, 49. Отъ приведенитѣ примѣри отъ Хекатея се вижда, че той е познавалъ твърде добре Тракия и че трѣбва само да съжаляваме, че неговитѣ съчинения сж изчезнали безвъзвратно за насъ. Приликата между Хекатея и Херодота въ описанието на западното черноморско крайбрѣжие, между устието на Дунава и Херсонесъ, личи по слабо, защото за тази областъ нѣмаме запазено почти нищо отъ Хекатея. Тя се засилва обаче въ сведенията, които имаме и отъ двамата писатели за егейското крайбрѣжие и то специално отъ Μέλας κόκλος (дн. Сароски заливъ) на западъ до Термейския (дн. Солунски) заливъ. Сведенията за тѣзи мѣста, които ни носятъ откъслечитѣ на

Хекатея, могат да се попълнят и разширят чрез известията на Херодота и Скилакса. Явно е впрочем, че от същия извор е почерпан и краткият *θρακικός λόγος* у Херодота V, 3. сл. У него намираме разпръснати и други единични сведения за Тракия като напр. 11, 103, дето се споменуват египетски победни колони въ Тракия, или IV, 74, дето намираме известия върху облѣклото и носията на тракийцитѣ, или VII, 111 и VII, 115, 3, отъ дето не бива разбира се да се заключава прибързано, че Херодотъ е познавалъ Тракия въ подробности; не бива обаче да изпадаме и въ крайността на свръхкритично настроенитѣ изследвачи, които се съмняватъ въ сведенията на Херодота за Тракия и отричатъ почти вредомъ неговата автопсия за тази страна. Хиперкритиката, разбира се, при това не държи смѣтка, че както Херодовото описание на Ксерксовия походъ срещу Гърция, тъй и описанието на обратния му пътъ при неговото бѣгство, свидетелствуватъ за несъмнено познаване на мѣстнитѣ предания на отдѣлни грѣцки градове по крайбрѣжието на Егея. Твърденията на нѣкои изследвачи, че Херодотъ е ималъ възможностъ да се срѣдне и запознае съ жители на гр. Потидея или на другитѣ грѣцки градове напр. въ Атина, сж плодъ на поменатата вече свръхкритичностъ.

Резултатитѣ, до които се идва по пътя на умѣрената критика показватъ, че Херодотъ е правилъ рейса отъ Терме до Потидея или обратно; изглежда, че той е билъ и. въ Акантъ и че е разглеждалъ Атонския полуостровъ (VII, 22, 23, 117). Редътъ, по който Херодотъ е посетилъ тѣзи мѣста е споредъ предположението на Jacoby: *Therme — Potideia — Akanthos*, защото по-този начинъ нашиятъ историкъ е могълъ да предприеме по-удобно едно кратко пътуване и въ вѣтрешността на страната, подобно на онова, което той извършилъ, като тръгналъ отъ Аполония край изворитѣ на р. Теаръ и се отзовалъ въ *Νεραϊον* или въ Перинтъ.

Азъ възприемамъ изцѣло мнението на Jacoby, споредъ което Херодотъ познавалъ автоптично нѣкои части и отъ вѣтрешността на Тракия. Така напр. отъ VIII, 115 се вижда, че той познава добре пеонския градъ Сирисъ, защото това, което разказва за него, почива безспорно на мѣстна традиция. Племето сириопеопци, което Херодотъ споменава V, 25, живѣло както се знае зъ наколни жилища надъ езерото Прасиасъ (дн. Бутковско езеро); също тъй и описаниятъ жертвенъ обичай на пеонскитѣ жени (IV, 33) говори твърде недвусмислено за лични наблюдения по тѣзи мѣста.

Отъ езерото Прасиасъ пътътъ на Херодота води *σύντομος κάρτα ἐς τὴν Μακεδονίην* (V, 17). Отъ неговия начинъ на изразяване като напр.: *πρῶτον Μακεδονίη*, както и отъ фразата *ἡμερῆς ἐκάστης ἐφοίτα* се добива действително впечатление, че Херодотъ е миналъ по този пътъ, който впрочемъ водѣлъ и покрай

рудниците, ἐξ οὗ ὕστερον τούτων τάλαντον ἀργυρίου Ἀλεξάνδρῳι. Jacoby обръща внимание и на това, че Херодотъ описва пътя, по който е миналъ, едва въ гл. 19., поради което този ученъ е наклоненъ да гледа на това Херодотово описание, като на непосредствено записано пътно впечатление. За лично наблюдение и изследване на тѣзи мѣста говори впрочемъ и имперфектътъ ἐφοῖτα. Отъ друга страна пъкъ и пътятъ, за който говори Херодотъ, е съществувалъ. Знае се, че отъ Абдера е водѣлъ единъ пътъ на северъ отъ планината Пангей къмъ долината на р. Струма (срв. и бележката въ коментара на Stein къмъ Her. V, 15), а пъкъ, като имаме предъ видъ и пасажа VIII, 120: καὶ ὡς αὐτοὶ λέγουσι Ἀβδηρίται, λέγοντες ἔμοιγε οὐδαμῶς πίστα κτλ. или VII, 120, или най-сетне I, 168, едва ли бихме могли да се съмняваме, че Херодотъ е билъ въ Абдера.

Отъ казаното до тукъ се вижда, че Херодотъ е могълъ преспокойно да мине по пътя отъ Абдера покрай езерото Прасиасъ и отъ тамъ да стигне въ столицата на македонската династия Пела. Отъ тукъ той се завърналъ въ Терме, а отъ тамъ по море презъ Потидея и Акантъ, ще да е отпътувалъ въ отечеството си.

По поводъ на посещението, което Херодотъ е направилъ на македонския дворъ, умѣстно е да изтъкнемъ, че познанията за Македония и народа, който я населява, у него не сж били много обширни, защото той не ни съобщава почти нищо за народа, но затова пъкъ дава сравнително твърде много сведения за македонската династия. Херодотъ премълчава по понятни причини личнитъ си връзки съ членове отъ династията. Забележителенъ е между другото и начинътъ, по който нашиятъ историкъ вмѣква македонскитъ екскурси въ своето изложение. Веднага следъ описанието на езерото Прасиасъ и на пътя, който води отъ него за Македония, следва разказътъ за „подвига“ на младия Александъръ (V, 17—21), който завършва съ това, че Херодотъ изтъква елинския произходъ на македонската династия. V, 22¹). Това което Херодотъ ни съобщава за македонцитъ изобщо, изглежда да е почерпано отъ мѣстенъ изворъ: V, 22 Ἑλλήνας δὲ εἶναι τούτους τοὺς ἀπὸ Περδίκκεω γεγονότας, κατάπερ αὐτοὶ (т. е. самитъ царе) λέγουσι αὐτός τε οὕτω τυγχάνω ἐπιστάμενος; VIII, 138, 3: ἐν τούτοισι καὶ ὁ Σιληνὸς τοῖσι κήποισι ἦλω, ὡς λέγεται ὑπὸ Μακεδόνων и най-сетне VII, 73: (въ списъка на Ксерксовитъ войски) οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες.

¹ Въпросътъ за народността принадлежност на македонската династия не стои въ прѣка връзка съ сложната проблема за етническото положение на старитъ македонци. Понеже се страхувахъ, че ще се отклоня отъ главната си задача, счетохъ за умѣстно да не се впускамъ въ тѣзи проблеми.

Отъ казаното до тукъ се вижда, че и при най-добро желание не можемъ да добиемъ една цѣлостна представа за Херодотовитѣ пътувания. Сжщо тъй несигурна е и главната посока на неговия път. Съ по-голѣма сигурностъ може да се каже само, где Херодотъ е билъ лично и да се опредѣли донѣкъде и естеството на изворитѣ, съ които той е разполагалъ. Споредъ Jacoby, Herodotos, Sp. 261, е сигурно и това, че Херодотовото пътуване на северъ предхожда по време посещението му въ Гърция, а това се потвърждава и отъ анализа на изворитѣ, които показватъ, че тази частъ отъ съчинението му, въ която се разглеждатъ севернитѣ Балкани и северното Черноморие, е била вече готова най-малко въ концептъ, преди у него да се била породила мисълта да опише гръко-персийскитѣ войни изобщо, т. е. отъ пътешественикъ съ етнографски и географски интереси, да стане историографъ¹).

Цельта на Херодотовитѣ пътувания

Херодотъ не говори никъде за прѣката цель на своитѣ пътувания; тѣхниятъ резултатъ обаче, — огромниятъ и разнообразенъ материалъ, що намираме въ неговото съчинение, говори достатъчно красноречиво вмѣсто него.

Ржководната му цель при тѣзи негови пътувания е била безъ съмнение (θεωρίη²), т. е. разглеждане, наблюдаване, събиране на впечатления и сведения. Не по-малко обаче и мисълта за історίη³), т. е. разпитване, изследване. Редомъ съ поменатитѣ две главни цели, Херодотъ ималъ за задача да продължи дѣлото на милетчанина Хекатей и, като допълни и поправи неговитѣ сведения, да даде вѣренъ и пълненъ образъ за природата, нравитѣ, обичаитѣ и географското положение на разнитѣ чужди народи. Къмъ това той добавилъ и своитѣ лични наблюдения, а къмъ повечето етнографски откъслечи притурилъ и сведения за миналото на съответнитѣ народи. Когато разглеждаме Херодота като историкъ съ етнографскогеографски интереси, не бива да забравяме, че той не владѣлъ чужди езици и е билъ принуденъ да борави съ варваритѣ чрезъ преводачи, или да дири мѣстни жители (ἐλιχόριοι), които знаели гръцки.

¹ Тѣзи въпроси засѣгамъ по-подробно въ отдѣла за Херодота като историкъ.

² J. Vogt, Herodot in Aegypten, Tübinger Beiträge V, S. 98 ff.

³ За този изразъ гл. Ed. Norden, Die germanische Urgeschichte in Tacitus' Germania⁹, S. 25 Anm. 2. и J. Vogt, Herodot in Aegypten S. 100 ff.

Изворитѣ на Херодота

Тази проблема е твърде заплетена и трудна. Трудността иде от там, че отъ предходниците на Херодота, като напр. отъ Хекатея, ни сж запазени толкова незначителни откъследи, че отъ тѣхъ съ мжка можемъ да си съставимъ представа за цѣлото, камо ли пъкъ да установимъ съ сигурность степенъта на зависимость между Хекатея и Херодота. Проблемата за изворитѣ на Херодота отъ друга страна е тѣсно свързана съ неговата историческа метода, за която ще говоримъ малко по-сетне.

Отъ изчерпателната анализа на Jacoby, op. cit. 393 ff., особено 410—467, става все пакъ ясно едно, че е трудно, почти невъзможно, да се доберемъ до неоспорими резултати относно изворитѣ, отъ които е черпилъ Херодотъ. Сигурно е, обаче, че въ етнографскитѣ части на съчинението си Херодотъ дължи твърде много на Хекатея, докато въ чисто историческитѣ отдѣли той е независимъ отъ него. По понятни причини ние ще се ограничимъ да изложимъ, какъ стои въпросътъ съ изворитѣ на Херодота за онѣзи части отъ съчинението му, които влизатъ въ кръга на нашитѣ интереси. Преди това, обаче, мисля, че е нужно да кажемъ нѣщо повече изобщо върху проблемата за изворитѣ на Херодота.

Отъ досегашнитѣ изследвания на този въпросъ се вижда, че писменитѣ извори играятъ въ цѣлото Херодотово съчинение второстепенна роль¹⁾, ако и тѣ, както вече се каза, да сж легнали въ основата на етнографскитѣ отдѣли на Херодота. Когато, обаче, си задаваме въпроса за изворитѣ на Херодота изобщо, не бива да забравяме, че самъ той обозначава съчинението си като *ιστορίας ἀλόδειξις* и че на нѣколко мѣста споменава *ᾠψις*, *γνώμη* и *ιστορίη*²⁾ като три главни извори на своитѣ познания.

Египетскитѣ *λόγοι*³⁾, който е най-обширниятъ отъ всички *λόγοι* у Херодота, е особено поучителенъ относно проблемата за изворитѣ. Въ този *λόγος* нашиятъ авторъ особено често споменува изворитѣ си, т. е. различнитѣ лица, отъ които е черпилъ сведенията си за Египетъ⁴⁾. Тѣ сж предимно мѣстни жители (*ἐπιχώριοι*)⁵⁾.

¹ Jacoby, Herodotos R. E. Suppl. II Sp. 394; Ed. Meyer, Geschichte d. Alt. III 140 ff. u. B. Niese, Hermes XLII, 1907, S. 419 ff.

² За *ιστορίη* гл. W. Aly, De Aeschylī copia verborum. Diss. Bonn, (1904), 26 ff., а за *ᾠψις*, *γνώμη* и *λόγος* гл. W. Schmid, Geschichte der griech. Literatur S. 626-7.

³ Her. II, 99.

⁴ A. v. Gutschmid, Index fontium Herodoti въ неговитѣ Kleine Schriften IV, S. 145 ff.

⁵ Тукъ ще дадемъ нѣкои по-характерни цитати отъ онова, което Херодотъ е чулъ отъ мѣстни жители въ севернитѣ Балкански земи: IV, 90 Херодотъ изрично цитува *περιοίκοι-τѣ* на р. Теаръ; V, 9, ³ *Σινόνναι*; V, 10 *Θρήικες*; V, 22 *Μακεδόνες*; VII, 73 *Μακεδόνες*; VIII, 129, ¹ *Ποτειδαίηται*, VIII, 138, ³ *Μακεδόνες*; VIII, 120 *Ἀβδηρίται*; IX, 120, ¹ *Χερρονήσιται*; VII, 95, ² *Θρήικες Βιθυνοί* и др.

Естеството на работата ни изисква да се занимаемъ поподробно съ проблемата за изворитѣ на Херодота въ онѣзи части отъ съчинението му, които влизатъ и въ нашитѣ извадки.

Изворитѣ за кн. IV, 46—58.

Откъслекътъ, въ който се описва природата на Скития, изглежда, да е билъ писанъ, като авторътъ му е ималъ предъ очи нѣкаква географска карта. Jacoby, Herodotos, Sp. 431 ff., предполага, че въ случая е била използвана географската карта на Хекатея. Въ полза на това предположение говори и обстоятелството, че въ сжщата IV книга, гл. 48 и сл., се намира и едно описание на течението на Дунава, въ което нашиятъ авторъ проследява неговото течение, като почва отъ изворитѣ му и върви отъ западъ къмъ изтокъ. Не следъ много той сравнява Дунава съ Нилъ и въ свързка съ това изказва едно свое предположение (IV, 50, 1 сл.). Много вѣроятно е, че Херодотъ въ случая е ималъ предъ очи действително картата на Хекатея или нѣкоя друга карта и е описалъ още веднѣжъ Дунава, въпрѣки, че неговото течение е описано и въ II, 33.

Изворитѣ за описанието на Понта (IV, 85—86) и на рѣка Теаръ (IV, 90—91).

Изглежда, че и за двата тѣзи откъслека главенъ изворъ на Херодота е било личното му наблюдение (ὄψις) и разпитването на туземцитѣ. За автопсия говори напр. цѣлата 92-ра глава отъ IV книга, гдето става дума за струпаната грамада камъни, която мѣстнитѣ жители му показали и която водѣла началото си отъ времето на Дариевия походъ презъ Тракия. Личното осведомяване пъкъ отъ страна на автора се потвърждава отъ думитѣ му λέγεται ὑπὸ τῶν περὶοίκων и отъ IV, 95 ὡς δὲ ἐγὼ πυνθάνομαι τῶν τὸν Ἑλλήσποντον καὶ Πόντον οἰκεόντων Ἑλλήνων. Тукъ той не пропуска да изтъкне и личното си γνῶμη. Презъ време на престоя си Херодотъ ще е узналъ и за гетитѣ, които вѣрвали въ безсмъртието (ἀθανατίζοντες) и за Салмокса. Хекатей изглежда да е легналъ въ основата на описанието на Скития (IV, 99—101), както и на откъслека върху съседнитѣ на скититѣ народи (IV, 103—117), само че Херодотовото описание е поизмѣнено, разширено и коригирано споредъ личнитѣ наблюдения на писателя¹).

Походътъ на Дария презъ Тракия.

Относно изворитѣ, които Херодотъ е ималъ на разположение

¹ Jacoby забелязва съ право, че бележката която четемъ у Херодота IV, 109, ²⁰ ὑπὸ μέντοι Ἑλλήνων καλέονται καὶ οἱ Βουδῖνοι Γελῶνοί, οὐκ ὀρθῶς καλεόμενοι, звучи като полемика срещу едно по-старо и невѣрно схващане.

жение за краткото описание на Дариевия походъ и войнитѣ по долния Дунавъ, мъчно може да се каже нѣщо сигурно.¹⁾ Ако се сѣди обаче по приликата, която сѣществува между описанието на Дариевия походъ и онова на Ксерксовия походъ, би могло да се предположи, че последниятъ разказъ е получилъ сравнително късно своя окончателенъ видъ.

Подчиняването на Тракия

Сѣбитията, които Херодотъ ни рисува въ началото на V-та си книга (гл. 1—27), съпровождатъ похода на Дария презъ Тракия и нейното подчиняване. Значителна частъ отъ този откъслекъ, гл. 3—10 представя, както вече и по-рано казахме, кратко описание (περίηγησις) на Тракия. Тукъ особено силно проличава и авторовото γνῶμη (V, 3, 1; 9, 3). Навеждатъ се освенъ това и сведения почерпани отъ сигинитѣ²⁾ (9, 3) и отъ тракийцитѣ (V, 10), които, ако се сѣди по фразата δύναιμι πηθέσθαι (91 и 93)³⁾, ще сѣ събирани отъ самия авторъ.

Херодотъ ще е узналъ подробноститѣ по войната между гр. Перинтъ и пеонцитѣ (V, 1) въ самия Перинтъ, тѣй както ще е чулъ и разказа за македонцитѣ (V, 21,₁) отъ самия македонски царь Александъръ.⁴⁾

Сѣщото това изложение се оживѣва отъ нѣколко новелистични и приказни мотиви, каквато е напр. вмъкнатата (V, 12—16) случка на Дария съ пеонцитѣ. Това вмъкване на подобни мотиви въ цѣлостното историческо изложение е, както ще видимъ по-сетне, характерно за стила на Херодота и на неговитѣ ионийски предходници.

За описанието на Тракия още Ed. Meyer, Forschungen, II, 231, приема „Schriftliche Aufzeichnungen als Quelle“ и добавя: „die Vorlage reichte nicht über Therme hinaus. Es ist ein Mosaik; und die Steinchen sind von sehr verschiedener Grösse und Herkunft“. При това тѣзи камъчета, както и Jacoby забелязва, сѣ слепени и подредени по най-различенъ начинъ. Крайната цель, която се преследва, е — да се създаде отъ всички тѣзи разнородни и разновидни елементи нѣщо цѣло. Тази метода напомня безспорно методата на епоса. Като примѣръ ще наведе най-напредъ IV, 85, гдето Херодотъ дава описание на Черно-море, като въвежда Ксеркса ужъ по негово собствено желание да разгледа това море. И тѣй, персийскиятъ царь се качва отъ Куанеіаі на корабъ и навлиза въ Понта, за да го разгледа. По сѣщия начинъ Херодотъ дава описание и на Тесалия (VII, 128 сл.). Така е постѣпилъ и въ

¹ Jacoby, Herodotos, 433 ff.

² За тѣхъ гледай Weissbach, R. E. III 2 A Sp. 2458.

³ Срв, още следнитѣ мѣста у Херодота: V, 16, 2-4; V, 17, 2-4 V, 4, 1, гдето той се цитува самъ.

⁴ V, 22, 1 се цитуватъ изрично „οί ἀπό Περδικέω γεγονότας“, т. е. потомцитѣ на царя Пердикасъ.

описанието на южното крайбрежие на Тракия, като го е преплелъ и то твърде изкусно съ събитията, които съпровождатъ похода на персийската войска отъ мостоветъ надъ Хелеспонта до Терме. Знае се при това, че Ксерксъ въ своя походъ е избралъ другъ пътъ, а не онзи, по който минали войскитъ на Дария и, че флотата му не минала покрай островитъ, а следвала сухопътната войска покрай брѣга. Въ връзка съ тѣзи събития Херодотъ ни предава и историята около преселването на пеонцитъ въ Мала Азия V, 25, и случката съ Сизана, които ще сж заети направо отъ устата на разказвача.

Jacoby, Herodotos Sp. 441 ff., предполага съ право, че изворитъ на Херодота за описанието на ионийското възстание V, 30—35; V, 37—38; за разбунтуването на пеонцитъ V, 98—102, както и за събитията отъ ионийското възстание до битката при Маратонъ VI, 18—20, сж почерпени отъ самото огнище на възстанието — Милетъ. Той приема същитъ извори и за откъслека VI, 33—47, гдето сж изложени походитъ на персийскитъ войски къмъ Хелеспонта и по тракийското крайбрежие, срещу Тракия и Македония, та дори до несполучливия походъ на Мардония и експедицията срещу о. Тасосъ. (VI, 33, 42, 47).

Походътъ на персийската войска презъ Тракия

Споредъ Jacoby, op. cit. 448, втората частъ отъ Ксерксовия походъ представя свободна преработка на едно по-раншно описание на Тракия и на итинерара на сухопътната му войска. Първата частъ на похода пъкъ, т. е. отъ сборния пунктъ на войницитъ въ Критала (въ Кападокия) дори до Хелеспонта е обикновено описание на друма, по който войската е трѣбвало да мине. Същиятъ ученъ приема, че сведенията, които намираме VI, 40—41, както и онѣзи, които донѣкъде подготвятъ по-сетнешнитъ подробности за „различнитъ народи“ (λαυτοῖα ἔθνεα) при прегледа на войскитъ въ Дорискъ и за тѣхния списъкъ, сж черпени отъ нѣкакъвъ добре осведоменъ персийски изворъ. Отъ тамъ ще сж заети и ценнитъ сведения за реда, по който е вървѣло предвижването на персийската войска презъ Тракия (VII, 121, 2 сл.), пъкъ и случката съ львоветъ (VII, 125). Също тъй отъ персийски изворъ изглежда да е и анекдотътъ за Богеса (VII, 107) и описанието на жертвоприношението при Хелеспонта (VII, 54, 2 сл.).

Не ще съмнение, че споменътъ за Ксерксовия походъ се е запазиль живъ дълго време въ гръцкитъ градове по тракийското крайбрежие. Така напр. Херодотъ е можель да чуе въ града Акантъ разказа за прокопаването на Атонския провлакъ. Въ Сестосъ е можель да узнае историята около постройката на моста надъ Хелеспонта и прехвърлянето на войскитъ по него. Съ същата вѣроятность би могло, обаче да се приеме, че Херодотъ е узналъ тѣзи нѣща и въ Абидосъ, гдето

му показали и каменното седалище, построено за персийския царь. Пакъ тамъ Херодотъ е можель да чуе и мждритѣ слова на Хелеспонтиецъ (VII, 56, 2). Абидосъ се споменува впрочемъ и презъ времето на Ксерксовото бѣгство (VIII, 117). Онова пъкъ, което Херодотъ ни разправя за снабдяването на персийската войска съ припаси и за разносцитѣ, свързани съ това, той ще го е узналъ въ Тасосъ.

Споменахме и по-рано, че сведенията, които намираме у Херодота за Македония и по-специално за македонската династия, ще сж получени отъ членове на сжщата династия (VII, 173, 3). За други сведения пъкъ се навеждатъ като изворъ ἐπιχόριοι.¹⁾

Изглежда по всичко, че, при описването бѣгството на Ксеркса презъ Тракия, Херодотъ съзнателно е избѣгналъ да го оприличи на описанието на сжщото събитие въ Есхиловата драма „Перси“ и затова той предава сведенията, които събралъ въ гръцкитѣ градове по тракийското крайбрѣжие.²⁾

Докосвайки се до проблемата за обсега на Херодотовитѣ пътувания, ние се присъединихме къмъ умѣрената критика, която се застъпва отъ Jacoby. Като последица отъ това наше становище, ние приехме, че Херодотъ познава автоптично тракийското крайбрѣжие, па и часть отъ вътрешността на Тракия. Бидейки по тѣзи мѣста, той несъмнено се е сдобилъ и съ други сведения, които е помѣстилъ на различни мѣста въ съчинението си. Това проличава напр. въ описанието на обсадата на града Потидея отъ Артабаза (VII, 126, 2 — 129).

Накрай ще засегнемъ, ако и съвсемъ на кратко, въпроса за изворитѣ, отъ които Херодотъ е черпилъ при описването обсадата на Сестосъ (IX, 114—122). Въ това сравнително кратко изложение сж преплетени множество анекдоти, които, както изглежда, сж отъ най-различенъ произходъ. Херодотъ е могълъ да научи историйкитѣ за Ойобаза и Артаукта отъ устата на херсонесци още повече, че ги цитува изрично IX, 120,¹ и IX, 121,^{1, 4}. Тѣ сж дали и известни сведения на Херодота за обсадата на града имъ (IX, 18). Останалото може би е чуто и събрано въ Атина.

До тукъ ние скицирахме въ най-едри черти всичко онова, което може да се твърди съ доста голѣма сигурность, защото повечето отъ тѣзи твърдения могатъ да се подкрепятъ съ мѣста отъ текста на Херодота. Пакъ отъ него се вижда, че, освенъ споменатитѣ устни и писмени извори, той е използувалъ и то твърде обилно и другъ видъ писмени извори,

¹ VII, 169, 170, 171: ὡς λέγουσι Πραίσιοι.

² Особено често се цитуватъ абдеритянитѣ VIII, 120 ὡς αὐτοὶ λέγουσι Ἀβδηρίται. Сжщитѣ тѣ разказватъ, че въ тѣхния градъ персийскитѣ царь ἐλύσατο τὴν ζώνην κτλ. и имъ далъ дарове, като преди това се билъ видѣлъ принуденъ да изостави свещената си колесница въ Македония VIII, 115, 4.

каквито сж напр. сбиркитѣ отъ оракулски предсказания.¹⁾ Херодотъ не пренебрѣгвалъ тоже и надписитѣ, като важни и първични документи. При случай той навежда съдържанието на египетски, лидийски и двуезични надписи,²⁾ а освенъ това гръцки надгробни и почетни надписи. Характеренъ въ това отношение е и надписътъ, що царь Дарий накаралъ да издѣлбаятъ при изворитѣ на р. Теаръ (IV, 91).

Отношение на Херодота къмъ изворитѣ му

Несъмнено е едно, че Херодотъ, противно на своитѣ предходници, се отнася негде повече, негде по-малко критично къмъ изворитѣ си. Навредъ у него се забелязва стремежъ да се добере до историческата истина, или поне до онова, което е по-правдоподобно. Много често, когато трѣбва да съобщи нѣкое невѣроятно събитие или явление, той навежда твърде съвестно разнитѣ варианти на единъ и сжщъ разказъ. При това той не скрива колебанието си, когато предава различнитѣ възможности за обясняване на нѣкои загадъчни нѣща. Тѣй напр. IV, 96: ἐγὼ δὲ περὶ μὲν τούτου καὶ τοῦ καταγαίου οἰκήματος (на Салмокса) οὔτε ἀπιστέω οὔτε ὦν πιστεύω τι λίην, δοκέω δὲ πολλοῖσι ἔτεσι πρότερον τὸν Σάλμοξιν τοῦτον γενέσθαι Πυθαγόρεω.³⁾ Херодотъ дава, обаче, и много неразбрани, неточни, а на мѣста и невѣрни сведения, особено при данни за числа, измѣрения и изобщо тамъ гдето е влизалъ въ досегъ съ физико-математическитѣ дисциплини. Къмъ т. нар. prodigia нашиятъ историкъ се отнася твърде реалистично, ако и да ги вплита охотно въ изложението си.⁴⁾

Приказни и новелистични мотиви у Херодота

Проблемата за приказката, новелата и анекдота у Херодота е разглеждана многократно и успѣшно отъ различни учени и при различни случаи,⁵⁾ тѣй че въ следнитѣ редове⁵

¹ А. V. Gutschmid, Kl. Schn, IV 157 ff. и въ най-ново време Heinz Panitz, Orakel und Mythos bei Herodot (Greifswalder Beiträge VII) — за менъ недостѣпно.

² Разбира се, че Херодотъ е каралъ да му превеждатъ другоезичнитѣ надписи, както самъ признава това относно египетскитѣ надписи.

³ Срв. Her. V, 86: ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ, ἀλλὰ δὲ δὴ ταῦ; V, 10: εἰ δὴ ἀληθὴς γέ ἐστι ὁ λόγος. Характерно е и онова, което четемъ I, 19: εἴτε δὴ συμβουλευσάντός τευ, εἴτε καὶ αὐτῷ ἔδοξε.

⁴ Срв. напр. VII, 57, гдето следъ като Ксерксъ преминава Хелеспонта, единъ конь ражда заекъ, или IV, 15 — чудото съ Аристея, или V, 114 — чудото съ главата на Онезила. Срв. по тѣзи въпроси Konrad Glaser, Wunder und Rationalismus bei Herodot, Hum. Gymn. 43, 1932 г., S. 200 ff.

⁵ Витольдъ Клиндеръ, Сказочные мотивы въ исторіи Геродота, (1903 г.) Киевъ; W. Pohlmann, De arte qua fabellae Herodoteae narratae sint, Diss. Göttingen, 1912 (passim); W. Aly, Formprobleme der frühen griechischen Prosa, Philol. Supplbd. XXI, Hft III; Ludwig Radermacher, Aristophanes' Frösche въ Sitzungsberichte Wien. Ak Bd. 198, Abh. 4 (1921 г.) S. 5 ff.; съ приказката

ние ще се задоволимъ да засегнемъ сжщия въпросъ като вървимъ по стълпкитѣ на нашитѣ предходници.

Всѣки, който е челъ Херодота, е забелязалъ, че у него се срѣщатъ многобройни приказки, новели и анекдоти, чиято спойка съ цѣлостното историческо изложение е где по-яка, где по-хлабава. Чрезъ тѣзи мотиви Херодотъ постига и у непредвзетия съвремененъ читателъ цельта, която е преследвалъ и у тогавашнитѣ си читатели — да разнообрази и оживи изложението си, да достави развлѣчение и забава на читателя, да го увлѣче и плени.

Приказката, новелата и анекдотътъ у Херодота сж несъмнено рожба на будния и чувствителенъ къмъ необикновеното ионийски духъ. Другъ въпросъ е, разбира се, доколко тѣзи мотиви сж необходими и ценни като композиционални елементи на едно съвременно историческо съчинение. За Херодотъ, обаче, тѣзи елементи сж отъ голѣмо значение и, когато го разглеждаме, не бива да изпускаме изъ предвидъ, че той се намира въ началото на единъ развой, и че е найтипичниятъ представител на времето си и на неговитѣ вкусове и влѣчения. За да си уяснимъ ролята, която тѣзи мотиви играятъ у Херодота, ще трѣбва да засегнемъ, ако и съвсемъ накратко, проблемитѣ върху произхода и плана на неговото съчинение.

Ясoby въ споменатото вече многократно изследване се е занималъ обстойно съ тази проблема. Проницателното око на този ученъ е забелязало твърде правилно факта, че нѣкои части отъ съчинението на Херодота, както по съдържание, тѣй и по форма, правятъ впечатление на самостоятелно завършени трактати. Ясoby прави и една крачка по-нататъкъ като предполага, че тѣзи части сж били издадени отдѣлно, като били използвани за публични четения презъ време на пѣтуванията му.¹⁾ Ала Ясoby се е въздържалъ да се произнесе категорично по тоя въпросъ. Съ огледъ къмъ мжчнотиитѣ, които крие тази проблема, намъ се налага още по-голѣма предпазливостъ, когато речемъ да се присъединимъ къмъ

за пеонцитѣ се е занимавалъ Г. И. Кацаровъ, въ книгата си Пеония стр. 42; срв. още R. W. Halliday, *Indo-European Folk-tales and greek Legend*, Cambridge, 1933 (passim); за Пеония и пеонскитѣ приказки вж. Grace Harriet Macurdy, *Troy and Paeonia with glimpses of ancient Balkan history and religion*, New York, (1925 г.) passim.

¹ По сжщия въпросъ въ по-ново време срв. Gaetano de Sanctis, *La composizione della storia di Erodoto*. Riv. fil. cl. N. S. 4 (1926) p. 300.

едно или друго схващане по въпроса, за да не изпаднемъ въ същата едностранчивостъ, която поличава въ опититѣ на нѣкои изследвачи преди Jacoby, които сж се опитали да обяснятъ генезиса на Херодотовото съчинение по чисто механиченъ пжтъ.¹⁾ Съ въпроса за оспорвания генезисъ на Херодотовата история е свързанъ и онзи за многобройнитѣ цитати, нѣкои отъ които се отнасятъ до минали събития, а други антиципиратъ сжщитѣ събития. Допреди известно време на тѣзи цитати се приписваше поголѣмо значение отколкото заслужаваха; тѣ се използваха предимно като указание за датуването частитѣ на съчинението до неговото оформяне въ едно цѣло. Днесъ критиката приема почти единодушно, че тѣ сж вмъкнати едва при преработката на съчинението, тъй че мжчно могатъ да послужатъ за сигурна основа при датуването на отдѣлнитѣ композиционални части.²⁾

Новелистичнитѣ, приказни и анекдотични мотиви сж сжщо единъ важенъ елементъ на Херодотовото творчество. При това той увеличава числото имъ, като къмъ многочисленитѣ по-голѣми кжсове прибавя още безброй по-дребни епизоди и анекдоти. Самъ той (IV, 30) казва: προσθήκας γὰρ δὴ μοι ὁ λόγος ἐξ ἀρχῆς ἐδίζητο (т. е. азъ още отъ самото начало имахъ намѣрение да правя добавки (вмѣтания) или (VII, 171): ἀλλὰ τὸ μὲν κατὰ Ῥηγίνους τε καὶ Ταραντίνους τοῦ λόγου μοι παρενθήκη γέγονε.

Такава παρενθήκη или προσθήκη между другитѣ е и историята за обсадата на Перинтъ, или по-точно за тройното едноборство на човѣкъ съ човѣкъ, конь съ конь и куче съ куче. Wolf Aly³⁾ съ право смѣта, че този мотивъ е заетъ отъ действителността, като обръща внимание на обстоятелството, че подобни двубои сж били нѣщо обикновено въ древността.⁴⁾ Същата историйка е възпроизвела и Grace H. Macurdy⁵⁾, безъ да се впуска въ анализата ѝ.

¹ Единъ отъ първитѣ защитници на тази теза е Adolf Kirchhoff съ книгата си *Über die Entstehungszeit des herodoteischen Geschichtswerkes*, Berlin, 1878 (passim): следъ него Adolf Bauer, *Die Entstehung des herodoteischen Geschichtswerkes*, Wien, 1878; Kirchhoff и Bauer сж намѣрили привърженици и въ Англия; главно въ лицето на R. W. Macan, *The seventh books of Herodotus*. Мненията на поменатитѣ изследвачи сж разгледани и разкритикувани отъ Jacoby, op. cit. 360, 366 ff.

² Важни за насъ сж напр. мѣста като V, 4, което стои въ тѣсна връзка съ IV, 94, въпрѣки че двата цитата сж помѣстени въ различни книги; сжщо тъй VII, 108, който е близъкъ съ V, 1 и съ VI, 44 сл.; тъй сжщо сродни сж и цитатитѣ относно македонската династия V 22 и VIII, 137.

³ *Volksmärchen*, S. 142 mit Anm. 1. u. 2. und S. 240.

⁴ За времето, въ което спада това събитие гл. Г. И. Кацаровъ, Пеония (географска библи. № 3), София, 1921 г. стр. 42.

⁵ *Troy and Paeonia*, New-York, 1925. p. 93 and 96.

Влѣчението, бихме казали и слабостта на Херодота към новелата, сж тъй силни, че на мѣста той облича дори историческото изложение въ новелистично рухо. Такъвъ е случаятъ съ V, 12 сл., гдето историческия фактъ — подчиняването на пеонцитѣ и тѣхното преселване въ Мала Азия, е излѣнъ въ формата на една очарователна новела за красивата и снажна пеонка, чиято необикновена работностъ ужъ накарала Дария да покори пеонцитѣ и ги пресели въ Мала Азия. Съ анализата на тази легенда сж се занимавали W. Aly¹⁾ Г. И. Кацаровъ²⁾ и Gr. H. Macurdy³⁾, тъй че азъ ще се задоволя да укажа на тѣхъ. W. Pohlmann⁴⁾ е изтъкналъ твърде сполучливо характернитѣ особености изобщо въ разказвателното изкуство на Херодота и особено въ току-що споменатата новела.

Петата книга на Херодота изобщо, а специално неговитѣ Θρακικά гъмжатъ отъ приказни и новелистични мотиви. Въ V, 18 сл. е помѣстенъ разказътъ за жестоката сѣдба, която сполетѣла пратеницитѣ на персийския царь до македонския, дворъ. Историята е накратко следната. Пратеницитѣ на царь Дария идватъ въ Македония и биватъ тържествено посрещнати и обилно нагостени отъ македонския царь Аминтасъ. Следъ пиршеството персийцитѣ поискали да бѣдатъ въ дамско общество, започнали, обаче, да се държатъ неприлично съ дошлитѣ жени. На сина на Аминта — Александъръ, хрумнала една хитростъ, посрѣдствомъ която той успѣлъ да отдалечи временно женитѣ отъ нахалнитѣ гости. Следъ известно време той довелъ на персийцитѣ сжщо толкова млади голобради момци, преоблечени въ женски дрехи, които ἐλεῖτε σφέων οἱ Πέρσαι ψαύειν ἐτεῖρῶντο, διεργάζοντο αὐτούς.

Приказката е разгледана и анализирана едновременно отъ W. Aly⁵⁾ и отъ L. Rademacher.⁶⁾ Aly навежда нѣколко успоредици отъ по-ново време, гдето преходътъ отъ еротичното къмъ трагичното е сжщо тъй главоломень както въ македонската приказка. Rademacher пъкъ обръща внимание на мотива преобличане „Verkleidungsmotiv“ и дава нѣколко твърде убедителни и поучителни успоредици. Pohlmann,⁷⁾ като разглежда действащитѣ лица у Херодота и предимно външния

¹ Volksmärchen, S. 142 и. 240.

² Пеония, стр. 43—44.

³ Troy and Paconia, p. 92 u. 136 = Transact. and proceed. of the Americ. philol. assoc. 43, (1912), p. 73.

⁴ De arte qua fabellae Herodoteae narratae sint, Diss. Göttingen 1912 г. pag. 27, 73.

⁵ Volksmärchen, S. 142 ff.

⁶ Aristophanes' Frösche, (Sitzungsber. Wien. Akad. Bd. 198, Abh. 4) 1921, S. 55 ff.

⁷ De arte qua fabellae Herodoteae narratae sint p. 27.

имъ видъ и облѣкло, изтъкна, че въ V, 18 „mulieres pulchrae appellantur, cum pulchritudine Persarum libido incitetur“.

Сказанието за родоначалницѣ на македонската династия.

Въпросното сказание¹⁾ се намира у Херодота VIII, 137 сл. В. Клиндеръ²⁾ е разледалъ и анализувалъ сказанието и отъ литературно-историческо гледище; почти до сжщитѣ резултати е дошелъ въ това отношение и W. Aly³⁾.

Клиндеръ е обърналъ особено внимание на първата часть на сказанието, гдето се засѣгатъ известни антични правови отношения и състояния. На тѣзи мѣста преди Клиндера се е спрѣлъ и Н. Stein,⁴⁾ като обяснява трикратното черпене на освѣтеното отъ слънцето мѣсто по следния начинъ: 1. Чрезъ този актъ Пердикасъ става господарь на домашното огнище (ἑστία), надъ което падали слънчевитѣ лъчи, а заедно съ това господарь на цѣлата собственост на дотогавашния владѣтель. 2. За свидѣтель и гарантъ при сдобиването си съ право да владѣе дома и страната, той призовава самото слънце. Въ подкрепа на тезата си Stein навежда твърде убедителни успоредици отъ Grimm⁵⁾ и Auerbach.⁶⁾ Нека добавя че втората часть отъ сжщия разказъ има чисто приказенъ характеръ и е анализувана превъзходно у Клиндера⁷⁾ и по-накратко у W. Aly.⁸⁾ Въ следнитѣ редове ще си позволимъ да предадемъ на кратко резултатитѣ, до които сж се добрали моменатитѣ двама учени.⁹⁾

Приказниятъ характеръ на този разказъ проличава преди всичко отъ чудното нарастване на хлѣба¹⁰⁾ на най-младия отъ

¹⁾ Гл. за него Г. И. Кацаровъ, Царь Филипъ II Македонски, стр. 34. сл.

²⁾ Сказочные мотивы въ исторіи Геродота, 1903 г. (Киевъ) § 6 стр. 92 сл.

³⁾ Volksmärchen etc. S. 196 ff. и В. Бешевлиевъ, Къмъ въпроса за народността на старитѣ македонци, стр. 34—37.

⁴⁾ Въ коментара си къмъ това мѣсто отъ Херодота.

⁵⁾ Deutsche Rechtsaltertümer, S. 378 ff.

⁶⁾ Dorfgeschichten (1854 г) IV, 143; срв. и бележитѣ на W. Aly, Volksmärchen, S. 197 къмъ това мѣсто.

⁷⁾ Сказочные мотивы и т. д. стр. 97 сл.

⁸⁾ Volksmärchen S. 197.

⁹⁾ Konrad Glaser, въ статията си Wunder und Rationalismus bei Herodot, Hum. Gymn. 43 Bd. 1932 г., S. 201—202, е далъ твърде приемливо тълкуване на тази македонска приказка и въ историческо отношение. На още по-широка основа е поставилъ въпроса Otto Glaser въ статията си Die Perdikkassage (ein Sonnenmärchen) und andere Dynastiegründersagen bei Herodot, Hum. Gymn., 47, (1936) 1./2. Heft. s. 21 ff.

¹⁰⁾ срв. В. Бешевлиевъ, Къмъ въпроса за народността на старитѣ македонци, стр. 35, заб. 9.

троицата братя, а на второ място отъ спасяването на бѣгълцитѣ чрезъ внезапно приходшата рѣка, която по този начинъ става непреодолимо препятствие за преследвачитѣ.

Къмъ първата точка Клиндеръ навежда нѣколко успоредици почерпени отъ приказното съкровище на различни индогермански народи. Мотивътъ за троица братя, най-младиятъ отъ които е представенъ като най-облагодѣтелствуванъ отъ съдбата, ако и въ началото да е билъ най-онеправданъ отъ нея¹), е твърде честъ и въ античния приказенъ свѣтъ.²) Той се срѣща, ако и въ друга варианта, у Херодота въ разказа за произхода на скитскитѣ царе, Her. IV, 5. За прегледностъ даваме краткия разказъ въ преводъ: „Споредъ разказитѣ на (самитѣ) скити, тѣхниятъ народъ билъ най-младъ отъ всички народи, а произходътъ му билъ следниятъ: въ тази страна (Скития), която до тогава била безлюдна, се появилъ най-напредъ единъ мъжъ, чието име било Таргитай. Скититѣ считали за негови родители Зевса и рѣката Бористенъ (дн. р. Днестъръ), макаръ, че споредъ мене това не е за вѣрване. Такъвъ билъ произходътъ на Таргитая. Отъ него се родили трима синове: Липоксаисъ, Арпоксаисъ и най-младиятъ — Колаксаисъ. Презъ време на царуването имъ въ Скития отъ небето паднали (следнитѣ) златни издѣлия: плугъ, хомоть, сѣкира и чаша. Най-стариятъ (отъ братята), който пръвъ забелязалъ падналитѣ предмети, се приближилъ (до тѣхъ), и искалъ да ги вземе, но съ неговото приближаване златото пламнало. Когато той се отдръпналъ, приближилъ се и вториятъ братъ, но (съ златото) се случило пакъ сѣщото. Тѣхъ златото отблъснало съ своя пламъкъ, а щомъ се приближилъ до него най-младиятъ братъ, то угаснало и той го взелъ за себе си. Като видѣли това по-старитѣ братя, решили да предадатъ царството на най-младия“.³)

Къмъ втория мотивъ въ приказката, която ни занимава — рѣката-спасителка за бѣгълцитѣ и прѣчка за преследвачитѣ, Клиндеръ навежда древноегипетската народна приказка за двоицата братя, единиятъ отъ които разяренъ отъ неоправдана ревностъ, преследва брата си, за да го убие; последниятъ призовава на помощъ бога Фра и той, убеденъ въ неговата невинностъ, пуца между двамата братя непребродима рѣка.⁴) Клиндеръ съ право навежда и мотива отъ Ном.

¹ На много място той е представенъ и като най-глулавъ отъ тримата.

² W. Aly, *Volkmärchen*, S. 116. (срв. освенъ това споменатата малко по-горе статия на Otto Glaser, *Hum. Gymn.*, 47, (1936) 1/2, Heft, S. 31.).

³ Относно анализата на тази приказка гл. Клиндеръ, *op. laud.* 99 и сл.; W. Aly, *Volksmärchen*, S. 113 ff., 115 ff.

⁴ Mapero, *Les contes populaires de l'Égypte anc.*, p. 5—14.

II. XXI, Vs. 215—285, гдето бурната рѣка Ксантѣ спасява съ вълнитѣ си разбититѣ троянци отъ бѣсния гнѣвъ на Ахила, а следъ това преследва и самия него изъ равнината. Най-сетне сжщиятъ ученъ дава успоредица и отъ народнитѣ приказки на съвременна Европа. W. Aly добавя нѣколко подобни мѣста отъ приказното богатство на Стария Заветъ¹).

Разгледахме по-подробно тази приказка, защото въ нея намираме запазенъ единъ цененъ и неподправенъ образецъ отъ македонскитѣ народни приказки. Относно възможността да се открие историческа ядка въ тѣзи легенди, азъ сподѣлямъ скептицизма на Г. И. Кацаровъ и считамъ опититѣ въ тази насока за ненапълно сигурни²).

¹ Н. Gunkel, *Das Märchen im Alten Testament*, S. 107 ff.; Н. Gressmann, *Mose und seine Zeit* (1913), S. 117; срв. и В. Бешевлиевъ, *op. cit.* стр. 35.

² Срв. Г. И. Кацаровъ, *Царь Филип II Македонски*, стр. 38: „Изобщо въ тия легенди мжчно може да се открие историческа ядка, защото и домашнитѣ елементи, които тѣ съдържатъ, сж преработени и преиначени отъ гръцкитѣ историци и митографи“.

Херодотъ като етнографъ

Естеството на работата ни не позволява да се впускаме въ подробности върху етнографската литература и нейнитѣ представители преди Херодота и следъ него. По всички тѣзи въпроси е писано твърде много.¹⁾

Отъ изследванията върху етнографската литература въ древността, които навеждаме по-горе, се вижда, че този литературенъ видъ е разглежданъ всестранно Херодотъ като етнографъ, въ сравнение съ своитѣ предходници, прави несъмнено крачка напредъ, но, въпрѣки това, той е немислимъ и невъзможенъ безъ тѣхъ. Основната отличителна черта на ионийската етнография е, да бѣде напълно обективна, когато описва нравитѣ и обичаитѣ на неелинскитѣ народи. Досѣщъ такава е отношението и на Херодота, когато описва и най-грубитѣ и първобитни нрави,²⁾ въ повечето случаи той се въздържа отъ каквито и да било отрицателни преценки и изобщо одобрява чуждото, а на мѣста дори го идеализира.³⁾ Последната тенденция поличава особено въ неговитѣ описания на египетскитѣ нрави.

Отъ всички описания на Херодота на чужди страни, нрави и обичаи лѣха безгранична свобода отъ предрасждѣци и жаденъ за познания духъ. Той проявява интересъ къмъ

¹ За „етнографската литература“ като понятие гл. F. Jacoby, *Klio*, IX, 1909, 88—96. Основно и превъзходно е съчинението на K. Trüdinger, *Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie*, Basel, 1918. Развоятъ на етнографската литература въ древността е скициранъ прекрасно и у Ed. Norden, *Die germanische Urgeschichte in Tacitus' Germania*³, S. 8 ff.; срв. освенъ това Alfr. Schröder, *De ethnographiae antiquae locis quibusdam communibus observationes*, Diss. Halle, 1921 и K. Merz, *Die Anfänge der Ethnographie bei den Griechen*, Diss. Zürich, 1923.

² Срв. напр. сведенията, които Херодотъ ни дава за обичая на скититѣ да пиятъ отъ черепа на убититѣ си врагове, IV, 65; сѣщия обичай ни съобщава и Liv. XXIII, 24, 11 за тракийцитѣ; гл. A. Schröder, *De ethnographiae antiquae locis quibusdam communibus observationes*, p. 9 sqq.

³ срв. Al. Riese, *Die Idealisierung der Naturvölker des Nordens in der griechisch-römischen Literatur*. Progr. Frankfurt a. M. отъ 1875 г. passim, а специално за тракийцитѣ S. 16. Тази рѣдка книга ми бѣ достъпна благодарение любезността на г. Kurt Stade отъ Германския археологически институтъ въ Франкфуртъ на Майнъ.

всичко, което е чуждо за гърка и го следи и отбелязва. Неусетно при тѣзи наблюдения нему се налага да съпостави и сравни известни по-характерни чужди нрави съ съответнитѣ елински (σύγκρισις).¹⁾ Херодотовият синкрисисъ е изразенъ и въ неговото схващане за полярното положение на странитѣ Египетъ — Ливия отъ една страна и земитѣ около Понта отъ друга. Полярността е подчертана обаче и въ различията, които съществуватъ между народитѣ, които населяватъ тѣзи страни.²⁾

Единъ очебиенъ случай е напр. и полярното географско положение на р. Дунавъ (Истрось) — спрямо р. Нилъ (Her. II, 26, 34; IV, 50, 53; II, 198; IV, 47); тази контрастность ще е била изтъкната и у Хекатея. Същото нѣщо се забелязва и въ сведенията на Херодота за египтянитѣ и персийцитѣ отъ една страна и за скититѣ отъ друга. Докато първитѣ два народа претендиратъ да сж най-старитѣ на земята (II, 2, 15), скититѣ се считатъ за най-младия народъ (IV, 4, 7). Съответно на това Египетъ има най-много θώματα, а Скития наймалко (II, 35; IV, 82). Явно е, значи, че ионийскитѣ географи и етнографи сж гледали на тѣзи два комплекса отъ области — Египетъ-Ливия отъ една страна и Скития отъ друга, като първообрази за контраста между Азия и Европа. Този контрастъ е и единъ отъ ръководнитѣ мотиви на трактата Перс ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, който ни е запазенъ въ корпуса на Хипократовитѣ съчинения.

Въ очитѣ на древния наблюдателъ, споменатитѣ две области се различаватъ по природа твърде много и отъ изходящата се по срѣдата имъ областъ, населявана отъ елини и трако-илирийци.³⁾ Различието е подчертано не само въ природата, но и въ нравитѣ, обичаитѣ и физическата структура на поселяващитѣ ги народи.⁴⁾ Идеята за зависимостъта между човѣка и окръжаващата го срѣда⁵⁾ е легнала въ основата и на староионийската етнография. Въ тѣсна връзка съ етнографската полярность на тѣзи две страни една къмъ друга се намира и тѣхната контрастность въ културно отношение.

¹ За Σύγκρισις'а въ късната антична литература гл. Fr. Focke, Hermes, Bd. LVIII, 1923, S. 327 ff.

² За синкрисиса въ староионийската етнография изобщо гл. K. Trüdinge, Studien, S. 34, а за сжщия въ гръцката комедия L. Radermacher, Aristophanes' Frösche, S. 36 ff.

³ Trüdinge, Studien, S. 34.

⁴ Срв. Περί ἀέρ. ὑδ. τόπ. Cap. 12.: βούλομαι δὲ περὶ τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης λέξαι ὁκόσον διαφέρουσιν ἀλλήλων ἐς τὰ πάντα.

⁵ За съвременното учение за личността срв, K. Bühler, Die Krise der Psychologie, Jena, 1929, S.26; за сжщата у Херодота гл. K. Glaser, Das Schlusswort des Herodot, Commentationes Vindobonenses, 1. Jahrg., Wien, 1935, S. 16—18.

Докато у египтянитѣ Херодотъ могълъ да наблюдава една прастара и напълно развита култура, у скититѣ той видѣлъ крайна примитивностъ. Въ съответствие съ това стои и низкото културно и духовно равнище на тѣхния народъ.¹⁾

Споменахме вече, че Херодотовитѣ интереси били насочени главно къмъ Египетъ—Ливия отъ една страна и къмъ Скития отъ друга, като при това сжщественитѣ моментъ билъ да се изтъкне полярността между Азия и Европа.²⁾ Многоразискваниятъ въпросъ, дали Херодотъ е билъ най-напредъ въ Скития и следъ това въ Египетъ—Ливия или поточно, дали пътуването му на северъ, предхожда по време онова на югъ³⁾, не е отъ голѣмо значение въ нашия случай. По-важно е, обаче, да се изтъкне, че и въ двата случая, Тракия и лѣвиятъ понтийски брѣгъ лежатъ въ периферията на областитѣ, къмъ които е било насочено главно вниманието на Херодота.

Краткиятъ тракийски λόγος на Херодота прави впечатление на притурка къмъ обширнитѣ му Σκίτικα. Въ подобно отношение се намира впрочемъ и краткиятъ λιβυκὸς λόγος къмъ египетския.⁴⁾ W. Schmid⁵⁾ забелязва съ право, че и сведенията, които дължимъ на Херодота за южното черноморско крайбрѣжие, нѣматъ нѣкаква интимна връзка съ цѣлостното съчинение.

Твърде близко до ума е, че при пътуването си на северъ, Херодотъ се е запозналъ съ градоветѣ Византий, Кизикъ и Проконесъ; тѣ сж обаче покраищнитѣ пунктове⁶⁾ на една областъ, която иначе не интересувала особено живо писателя.

По-горе изтъкнахме вече, че Херодотъ като пѣтешественикъ и изследвачъ на чуждия му до тогава свѣтъ е билъ безъ

¹ Това личи и отъ факта, че единствената по-значителна въ духовно отношение личностъ, създадена отъ Скития, билъ Анахарзисъ (IV, 46). За тракийския Салмоксъ ще говоримъ по-сетне. Срв. по тѣзи въпроси и Trüdinger, Studien 27.

² Въ връзка съ това стои и въпросътъ за географскитѣ познания и представи на Херодота, който ще разгледаме обстойно малко по-сетне. Тукъ ще се задоволимъ да укажемъ само на статията „Geographic“ отъ F. Gisinger, R. E. Suppl. IV, 63 ff.

³ Споредъ Jacoby последното е по-вѣроятно.

⁴ срв. Trüdinger, Studien, S. 17 и W. Aly, Formprobleme der frühen griech. Prosa, S. 47—49.

⁵ Geschichte der griechischen Literatur, S. 565.

⁶ Такива пунктове сж били и градоветѣ Тура (Акерманъ), Аполония (Созополъ), Херайонъ и Перинтъ (дн. Ерегли), на лѣвия Евксински брѣгъ. За Херодота тѣ сж само станции презъ време на пътуването му на северъ или на връщане отъ тамъ. Съ това се обяснява, може би, че у него сж споменати само Аполония, Херайонъ и Перинтъ, безъ каквито и да било подробности.

предвзети убеждения спрямо варнарскитѣ народи. Той прави твърде нарѣдко по нѣкоя отрицателна или само неодобрителна забележка по отношение на неелински нрави и обичаи или пъкъ нѣкоя недотама̀ благоприятна оценка върху духовнитѣ заложби на нѣкои народи. Една такава забележка у Херодота засѣга и тракийцитѣ — IV, 95: ἄτε δὲ κακοβίων τε ἐόντων τῶν Θρηίκων καὶ ὑπαφρονεστέρων, τὸν Σάλμοξιν τοῦτον ἐπιστάμενον δίαίταν τε Ἰάδα καὶ ἦθεα βαθύτερα ἢ κατὰ Θρήικας, οἷα Ἑλλησί τε ὀμίλησαντα κτλ., гдето ясно прозвучава самочувството на иониеца за културното му превъзходство.

Подобни забележки сж обаче рѣдкостъ у Херодота. Той се отнася изобщо обективно и на мѣста съ явна симпатия къмъ народитѣ, които описва. Такъвѣ е случаятъ напр. съ египтянитѣ, гдето симпатията на автора се обръща въ адмирация и може би последното обстоятелство му е докарало ядовития прѣкоръ φιλοβάρβαρος¹). Планътъ и диспозицията на Херодота въ неговитѣ етнографски скици сж не дотамъ оригинални. Изследванията показватъ, че той изобщо се придържа въ готовата схема на по-старата ионийска етнография²). Така той се спира главно върху три точки: страната, народа, който я населява и тѣй нареченитѣ θωμάσια³) (т. е. чуднитѣ, необикновенитѣ нѣща — забележителности и особености), които въ по-сетнешната литература били наречени παράδοξα. Въ първата точка, която днесъ бихме озаглавили съ „географското положение на страната“, Херодотъ говори за границитѣ, пространството и общата форма на съответната страна. По-нататкъ, но все подъ сжщата рубрика той говори за природата на страната, за нейния климатъ и фауна. Въ втората точка, която ще приемемъ да наричаме „етнографска“, Херодотъ дава сведения за числото за населението на даденъ народъ, на мѣста за неговата предистория, за неговия битъ и нрави, като при това разграничава даденитѣ отъ природата ἦθεα и създаденитѣ отъ хората νόμοι. Отдѣлнитѣ части на тази схема не сж развити всѣкога еднакво, а понѣкога въобще не сж засегнати. Тази особеностъ би могла да се обясни съ известни склонности на автора и на описвания отъ него народъ, отчасти

¹ Plut. Περί Ἡροδότου κακοῦθ. 12 p. 857.

² Срв. A. Grassl, Herodot als Ethnologe S. 70 ff; F. Jacoby, Klio IX (1909). S. 89; R. E. Suppl. II, 330; Trüdinger, Studien 15 ff. и особено A. Schröder, De ethnographiae antiquae locis quibusdam communibus observationes (passim) и W. Schmid, Gesch. gr. Lit. S. 566 ff.

³ Ed. Norden, Die germanische Urgeschichte in Tacitus' Germania S. 54 ff., е показаль достатъчно ясно, че изтъкването на особенитѣ и необикновени нѣща спада къмъ топиката на античната етнография; срв. по този въпросъ H. Diller, Wanderarzt und Aitiologe, S. 30 u. 69 Anm. 1. и S. 87 ff.

обаче и съ естеството на писменитѣ извори, съ които разполагалѣ, па и съ нѣкои неизвестни намѣ причини.¹⁾

Единѣ новѣ елементѣ, който Херодотѣ възприелѣ и вмѣкналѣ въ рамкитѣ на своитѣ етнографски екскурси, е предисторията на нѣкои народи. Въ тракийския λόγος, който и иначе е твърде сбитѣ и кратъкѣ, този елементѣ не е засегнатѣ. Херодотѣ не е взелѣ подѣ особено внимание и зависимостѣта, която сжществува между човѣка и обкрѣжаващата го природа,²⁾ която е основната идея на трактата Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων.³⁾ Тази идея е била позната и на Херодота, но изглежда, че той не ѣ придава толкова голѣмо значение.⁴⁾

За Херодота съ особено важни създаденитѣ правила, предписания и закони (изобщо νόμοι), както и тѣѣ нареченитѣ νόμια и νόμια.⁵⁾ Най-важни съ обаче онѣзи νόμοι, които се отнасятѣ до култа на боговетѣ.⁶⁾

Херодотѣ мѣри и оценява културнитѣ придобивки на народитѣ по постиженията имѣ въ различнитѣ области на културата, като си служи съ мѣрило, което не е особено строго. За показалецѣ на σοφίη му служи числото на мѣдритѣ νόμοι и тѣѣ нареченитѣ εὐρήματα, като при това у Херодота твърде често се срѣща типичното изтъкване на първото или

¹ Trüdinger, Studien S. 17—21.

² Trüdinger, Studien 37—43.

³ Trüdinger, op. cit. S. 41 предполага, че тази идея се е породила и оформила всрѣдѣ пжтешественицитѣ-етнографи въ свръзка съ σύγκρισις'а на различнитѣ наблюдавани и описвани народи. Обликѣтъ на проблемата относно авторството на трактата обаче се поизмѣни чрезѣ изследванията на Hans Diller и главно чрезѣ излѣзлата му напоследѣкъ книга Wanderarzt und Aitiologie (Studien zur hippokratischen Schrift περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων) Philolog. Supplbd. XXVI, Heft 3. (1934). Diller, изхождайки отѣ етиологичния характерѣ на трактата, както и отѣ това, че нѣкои философски понятия, които употребява авторѣтъ напр. φύσις и отношението на νόμος къмѣ φύσις, пъкъ и отѣ неговитѣ теории за наследственостѣта и за психологията на човѣка, го свѣрзва съ идейния крѣгѣ на Демокрита отѣ Абдера срв. стр. 54—86 и особено 61—74. За по-нататѣшния развой на тѣзи идеи гл. Trüdinger, Studien 51 ff. и Ed. Norden, Die germanische Urgeschichte in Tacitus' Germania S. 61 ff.

⁴ Това проличава особено ясно у Her. IX, 122 = Περὶ ἀ. ὑ. τ. 24 срв. и H. Diller, op. cit, S. 69 Anm. 107.

⁵ Срв. напоследѣкъ W. Aly, Barbarika Nomima, Philol. LXXX, S. 42 ff.

⁶ За религията у Херодота гл. Ivan Linforth, Greek and foreign gods in Herodotus (University of California, Public, dass, philolog.) 1926 г. passim, и сжщиятѣ Named and unnamed gods in Herodotus, въ сжщата серия отѣ 1929 г.

на най-голямото изобретение и на първия изобретател (πρῶτος εὐρητής)¹)
въ нѣкоя област на духовния животъ.

Херодотъ не ни съобщава впрочемъ изрично никакви тракийски
εὐρήματα, ако и да е имало такива.

Така напр. отъ Athen. IV 184. а. научаваме, че двамата меди (Μαιδοί)
Seuthes и Rhonakes се смѣтали за изобретатели на тѣй наречения
μονοκάλαμος σύριγξ²). Херодотъ прибѣгва и до формулата τίς τι εὔρε, която
е сродна съ въпроса τί μάλιστα, а този последниятъ е заетъ отъ стилового
съкровище на народнитѣ игри, гатанки и новели³). Споменахме вече и по-
горе, че древноионийската етнография показва твърде развито чувство и
склонностъ къмъ необикновеното, свръхестественото и чудното (θώματα,
θωμάσια)⁴). Нашата Тракия у Херодота съ изключение на рѣката Теаръ е
почти лишена отъ θώματα⁵).

Въ свръзка съ казаното до тукъ ще засегнемъ още нѣколко

¹ Литературата върху еврематографията е доста изобилна; гл. Paul Eichholtz, De scriptoribus περὶ εὐρημάτων, Halle, 1868 (за менъ недостъпно), Martin Kremmer, De catalogis heurematum, Leipzig, 1890 (недостъпно) и особено Adolf Kleingünther, Πρῶτος Εὐρητής, Philologus, Supplbd. XXVI. Heft I, гдето всички въпроси сж разгледани основно и всестранно. Срв. особено стр. 52—53 относно забележката на Херодота II, 167 върху кастовия социаленъ строй на египтянитѣ, който той установява и у тракийцитѣ, скититѣ, перситѣ и мидийцитѣ. За εὐρήματα у Херодота изобщо гл. Kleingünther, op. cit. 43—65.

² Срв. Br. Lenk, R. E. XIV Sp. 541; G. I. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo. 1916, S. 98. Въ свръзка съ това ще припомнимъ, че на Орфея и Музея, чиято люлка е Тракия, се приписватъ заслуги изъ областта на религията; срв. Aristoph. Ran. Vs. 1030 sqq. и забележкитѣ на Kleingünther, op. cit. 143 къмъ това мѣсто, както и къмъ Frg. Ephor. 104 (споредъ Diodor. V, 64,4) S. 148.

Въ другъ фрагментъ на комика Хермиппъ срв. C. Att. Fr. p. 243 Fr. 73 K се изброяватъ ἀγαθά'τα, които богътъ Дионисъ донесълъ на човѣчеството.

Vs. 7 sqq.: καὶ παρὰ Σιτάλκου ψόραν Λακεδαίμονίοισι
καὶ παρὰ Περδίκκου ψεύδη ναυσὶν πάνυ πολλαῖς.

Срв. и бележитѣ на Kleingünther op. cit. S. 144 ff. къмъ това мѣсто; вж. още Schoch, s. v. „Sitalkes“ R. E. Zw. R. Sp. 381 и A. Körte, s. v. „Hermippos“ въ R. E. VIII, 1 Sp. 845.

³ Гл. O. Weinreich, Arch. f. Religionswissenschaft, 29. Bd. S. 277. За употрѣбата на формулата πρῶτος у Херодота гл. W. Schmid, Gesch. gr. Lit. S. 567 Anm. 9.

⁴ Срв. Trüdinger, Studien, 35.

⁵ Този видъ θώματα спадатъ къмъ тѣй нареченитѣ „paradoxa aquarum; за тѣхъ вж. H. Oehler, Paradoxographus Florentinus, Diss. Tübingen 1913 г. (за менъ недостъпно).

въпроса, макаръ и на пръвъ погледъ тѣ да не стоятъ въ връзка съ прѣката ни задача.

Такъвъ е на първо мѣсто въпросътъ за оракулитѣ и предсказанията у Херодота. Отъ многобройнитѣ изследвания по този въпросъ, все по-ясно и по-ясно се очертава влиянието на ранно-атическата трагедия върху Херодота. То се чувствува особено силно въ описанието на втората персийска война¹). Прегледътъ на войскитѣ, които Ксерксъ прави при града Дорискъ, съдържа несъмнено елементи сродни на онѣзи, които намираме въ Есхиловитѣ „Перси“ Vs. 492 сл. и 867 сл.

Явно е влиянието на софистиката върху Херодота²). Така, напр. V, 21 σοφός е употребено съ значение хитъръ, лукавъ; V, 10 οἰκός = „правдоподобенъ“ сж изрази, безспорно заети отъ словесното съкровище на софистиката. Херодотъ е влѣзълъ въ допиръ съ нея презъ време на престоая си въ Атина. Тукъ, въ срѣдището на тогавашния духовенъ и политически животъ на Елада, Херодотъ ималъ възможность да добие най-широкъ погледъ надъ миналитѣ събития и и да събере най-автентиченъ материалъ за историята на дветѣ гръко-персийски войни. Тукъ той добилъ и опредѣлено духовно отношение къмъ своя огроменъ и разнообразенъ материалъ, както и окончателната си политическа школовка. Въ Атина той се научилъ да цени демократията, още повече, че билъ вече вкусилъ отъ горчивитѣ плодове на тиранията. Въ V, 78 у Херодота четемъ, че въ държави, въ които гражданитѣ се радватъ на политически свободи, мжжественитѣ и граждански добродѣтели се развиватъ по-пълно и по-съвършено. Херодотъ не отрича обаче, че и при тираническия държавенъ строй се добиватъ огромни постижения. Така напр. той се изказва твърде похвално за Пизистратидитѣ, ако и относно Атина да е дълбоко убеденъ, че тя дължи своя необикновенъ подеиъ на прогонването на тиранитѣ и на трайното установяване на демократичния строй. Херодотъ не скрива, че къмъ подобна държавна уредба сж се стремили и ионийцитѣ въ Мала Азия, които пѣшкали подъ властѣта на наложенитѣ имъ отъ Персия тирани. Той не си затваря обаче очитѣ и предъ слабитѣ страни на демократията и предимствата на монархията, макаръ и да не се цени особено много последната държавна форма. За него монархията е продуктъ отъ разложението на демократията и олигархията (III, 82) и въпрѣки, че изглежда подобра и отъ дветѣ, той ѝ признава само това предимство, че е най-удобната форма за едно прикрито властвуване надъ

¹ Срв. особено Н. Fohl, Tragische Kunst bei Herodot, Diss. Rostock, 1913 г. passim.

² W. Nestle, Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik, Programm von Schöntal, 1908 г. (passim) и J. Wells, Studies in Herodotus, p. 183 сл.

тълпата¹). На друго място (VII, 103) Херодотъ добавя, че страхътъ предъ монарха повишава дееспособността и канализира усилията на маситѣ, а въ връзка съ голѣмата раздробеностъ на тракийския народъ, която той сочи като главната и единствена причина за слабостта му (V, 3), натѣртва, че само монархията е въ състояние да обедини единъ толкова разпокъсанъ народъ, защото само обединяването на силитѣ е предпоставка за голѣми постижения. Херодотъ неведнажъ подчертава раздробеността и на гръцката нация и я представя като единъ сжщественъ неджгъ (VII, 101, 103, 145), но все пакъ, предъ всички други строеве, той дава предпочитанията си на демократията. Похвалата, бихме казали хвалебствията по адресъ на демократията се низжатъ като червена нишка въ неговото съчинение и съ право могатъ да се смѣтатъ за основа на неговия политически свѣтогледъ. Въ това отношение Атина е изиграла безъ съмнение решителна роля и не безъ право Jacoby нарича Херодота „Wahlathener“, а пъкъ и древнитѣ сж чувствували, че той отива до крайностъ въ своитѣ симпатии и предпочитания къмъ тази държава²).

Преди да приключимъ този отдѣлъ, смѣтамъ, че ще бжде умѣстно да засегна пакъ въпроса за генезиса на Херодотовата история, защото той е отъ първостепенна важностъ за правилното разбиране на неговия литературенъ γένος.

Съвременното изследване разисква на първо място въпроса, дали Херодотъ, когато се озовалъ въ Атина, е ималъ вече готовъ плана да опише сблъскването между Европа и Азия; — въпросъ, на който безспорно трудно може да се отговори. W. Schmid въ своята *Geschichte der griechischen Lit.* S. 584, възприема схващането на Focke³), а именно, че Херодотъ още отъ самото начало на пътуването си билъ съ исторически интереси. Тъкмо противно гледище застъпва по този въпросъ F. Jacoby. Споредъ него Херодотъ едва въ Атина еволюиралъ отъ писателъ съ географски и етнографски интереси въ историописецъ на стълкновението между елини и варвари. При разрешаването на този въпросъ не бива обаче да се забравятъ нѣкои особености на Херодотовото съчинение, и главно, че на въпроса не може и не бива да се отговаря едностранчиво. Отдавна вече е забелязано и изтъкнато напр. обстоятелството, че у Херодота Περσικά'та превъзхождатъ Ἑλληνικά'та и по обемъ, и по съдържание. Гръцката история е дадена нѣкакъ на кжсо и е помѣстена предимно въ книгитѣ I, III, IV, V и VI. Малко по-горе говорихме за снизходителното

¹ Срв. Г. И. Кацаровъ, Изъ историята на древно-гръцката политическа мисль, въ списание „Просвѣта“, Год. I, кн. 1, стр. 26—28.

² Това отношение на Херодота къмъ Атина е породило по-сетне реакцията, изразъ на която е плутарховиятъ памфлетъ Περὶ Ἡροδότου κακοῦθείας.

³ Fr. Focke, Herodot als Historiker, Tübinger Beiträge I, S. 32 ff.

отнасяне на Херодота към неелинските народи. Заслужава обаче да се отбележи изрично, че това важи по-специално за книгите I—VII. Във седмата книга се чувства вече ясно едно промънено отнасяне и настроение към варварите. Борбата на гърците срещу персийците е представена не само като борба за запазване свободата им от един мощен завоевател, но като борба за съществуване и преуспяване на един по-малък, но духовно по-издигнат народ. Този народ ценял високо своите културни придобивки и ги защищавал срещу един нападател и подтисник, който искал да наложи на елините своята пониска култура и чужди на елините схващания за политическия строй и за значението и правата на отделната личност въ него.

Това схващане проличава навред у Херодота, но както вече казахме, е особено подчертано въ последните три книги. Въроятно и то ще да е било възприето въ време на неговия престой въ Атина.

Въпреки всичко това, ще повторим и тук, че Херодот като етнограф не страда отъ закоренели предразсъдъци към варварите. Тенденцията, да се идеализират известни варварски народи, които населяват предимно земите североизточно от Балканския полуостровъ чакъ до крайния Север, се забелязва още у Хомера, но тя минава като червена нишка и презъ съчиненията на древно-ионийските етнографи, отъ които ще да е възприета и отъ Херодота, па и отъ цѣлата гръкоримска традиция следъ него¹). Случаите, въ които Херодотъ изпуска по нѣкоя неблагоприятна забележка за нѣкои народи, съ, както вече казахме, твърде рѣдки²).

Херодотъ като географъ

Върху географските представи и познания на Херодота е писано доста много и то предимно на нѣмски и английски³).

¹ Срв. Al. Riese, *Die Idealisierung die Naturvölker des Nordens in der griechischen und römischen Literatur*, Progr. Frankfurt a. M. 1875 г. (passim). За тракийците у Херодота гл. *ibid.* стр. 16.

² Срв. освенъ Her. IV, 96 още I, 60, VII, 10 а; VIII, 88; IX, 17; IX, 79; IX, 90.

³ В. G. Niebuhr, *Kleine histor. und philolog. Schriften* 1. Bonn, 1828 г. S. 132 ff; R. Müller, *Die geographische Tafel nach den Angaben Herodots*, Progr. Reichenberg 1881 г.; A. Hauvette, *La géographie d'Hérodote* въ *Rev. de philolog.* N. S. XIII, pag. 1 et suiv.; Hugo Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen*² (Berlin) 1902 г. Отъ английските нарѣчници по древна география ще споменемъ Bunbury, *A history of ancient geography*, London, 2 тома и Н. E. Tozer, *A history of ancient geography*, Cambridge 1887 г. (Cambridge geographical series). Най-ценно помагало, обаче не само при занимаване съ Херодота, но изобщо съ древна география е статията „Geographie“ на F. Gisinger въ *R. E. Suppl.* IX Sp. 556 ff u. 567 ff, гдето авторътъ дава не само най-съвършено изложение върху развоя на географията въ древността, но и твърде изчерпателна библиография по всички въпроси, свързани съ географската наука.

Херодотъ е твърде важен като изворъ за историята на ионийското земеописание и то не толкова поради сведенията, които намираме у него, колкото поради обстоятелството, че Херодотъ стои на прага на една епоха, въ която се подига силна реакция срещу нѣкои основни твърдения на тогавашната наука. Реакцията намѣрила мощенъ отзвукъ и въ областъта на географията¹⁾ и специално у Херодота. Ала въпрѣки критиката, която Херодотъ упражнява върху познанията на своитѣ предходници, критика, която освенъ съ духа на времето може да се обясни и съ това, че писателятъ е могълъ чрезъ пътуванията си да се сдобие съ по-обширни географски познания за различнитѣ земи на свѣта, той все пакъ възприема толкова много и толкова сжществени нѣща отъ учението имъ, че е просто немислимъ безъ тѣхъ.

Херодотъ се обявява противъ схващането на ионийцитѣ, споредъ което Европа е обкржжена отъ северъ и западъ отъ едно външно (периферно) море, наречено отъ ионийцитѣ $\Omega\kappa\epsilon\alpha\nu\acute{o}\varsigma$, като поддържа, че едно подобно твърдение не може да се докаже, тѣй като липсватъ автоптични сведения за сжществуването му. Херодотъ отхвърля решително и съществуването на рѣката Ериданосъ (дн. По), на чието устие споредъ дотогавашното схващане се намира и получава кехлибарѣтъ. Каситеридскитѣ (дн. Британски) острови, отъ които споредъ ионийцитѣ идвалъ въ Европа калаятъ, сж споредъ Херодота поетична фикция.

Херодотъ поддържа обаче схващанията на милетчанина. Анаксимандъръ и неговитѣ последователи, споредъ които земята е плоска като плоча и се носи надъ свѣтовното море²⁾). Критиката му засѣга наистина изобщо географскитѣ схващания³⁾ на ионийцитѣ, но главнитѣ му стрели сж насочени срещу

¹ Тази реакция се забелязва и у другитѣ грѣцки прозаици и поети отъ втората половина на V-я и цѣлия IV вѣкъ; вж. напр. Berger, *Gesch. d. wiss. Erdkunde* S. 51, Anm. I.

² Срв. Berger, *op. cit.* 38 и 69 и Gisinger, статия „Geographie“ Sp. 568 ff.

³ Характерни мѣста сж напр. I, 391, II, 15, 16; III, 111, 115; IV, 8, 16, 45. Особено остри сж укоритѣ му къмъ онѣзи ионийци, които си представяли земята, като кржгла плоча (дискъ), очертана сѣкашъ съ пергелъ $\acute{\omega}\varsigma\ \acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{o}\ \tau\acute{o}\rho\nu\omicron\upsilon$ и наоколо обкржжена съ океана; тѣхъ той не щади и отъ присмѣха си (IV, 36).

Хекатея¹). Херодотъ изобщо не обича физикоматематическата география и нейните представители.²)

Отношението на писателя към ионийските физикоматематици се обяснява и с неговите лични заложби, познания и наклонности, защото по всичко изглежда, че Херодотъ нито е познавал добре тѣзи науки, нито пъкъ е имал особено влѣчение към тѣхъ.

Изтъкнахме малко по-преди и това, че въ V в. пр. Хр. познанията за земята отбелязват значителенъ напредѣкъ, както количествено, тѣй и качествено. Презъ това време гърците се запознали съ страните на северъ отъ Евксинския Понтъ и Дунава, съ областите на обширната персийска държава, съ онѣзи около басейна на Черно и Каспийско море, па дори и съ тропическите страни. Съ новите географски открития и разширяването на познанията за земята, господстващата до тогава карта на ионийците станала невъзможна. Съ други думи физикоматематичната география трѣбвало да отстъпи на описателната. Победата на последната се обяснява отъ една страна съ нейното практическо значение за частния и общественъ животъ, отъ друга страна не по-малко обаче съ чара, който тя упражнявала посрѣдствомъ достъпната си форма върху въображението на широки народни маси. Въ полза на описателната география се прибавя и онова познато отвращение към физикоматематическите науки, което било подхранвано и отъ недовѣрието към нѣкои действително несполучливи опити на тѣзи науки да изградятъ една цѣлостна географска система.

Въпросътъ, който ни интересува особено, е: до къде сж се простирали Херодотовите познания за земите, които ни занимаватъ по-специално. Още когато разглеждахме въпроса за обсега на Херодотовите пътувания, пъкъ и за неговите извори, изтъкнахме, че Тракия, Македония и Пеония интересуватъ писателя само като периферни области на античния миръ и то дотолкова, доколкото презъ тѣхъ сж извършени походите на персийците срещу скитите и срещу Елада. Страните, които го занимаватъ най-живо и на които той посвещава цѣли книги, съ Египетъ и Скития. Въ тѣхъ той, както и неговите предходници, съзира изразена най-нагледно антитезата югъ-северъ, Нашите земи заематъ въ системата на древния миръ едно, ако мога да се изразя тѣй, неутрално географско положение. Затова и Херодотъ ги описва съвсемъ накратко, като въ повечето случаи се задоволява да резюмира сведенията, които намира за тѣзи земи у своите предходници³). Само въ връзка

¹ Гл. Her. II, 143; II, 156; VI, 137.

² срв. Her. II, 20—24.

³ Gisinger, op. cit. Sp. 569 ff; Trüdingen, Studien S. 134 ff и W. A1y, Formprobleme der frühen griechischen Prosa, S. 47—49.

съ изтъкнатитѣ специални интереси на Херодота къмъ Египетъ и Скития, се обяснява и обстоятелството, че той се занимава по-обстойно съ рѣката Дунавъ (Ἰστρος), като най-голѣмата рѣка на северъ и антитеза на южния великанъ — Нилъ. Тукъ ясно проличава известенъ паралелизъмъ въ системата на Херодота. Нилъ и Истъръ, дветѣ най-голѣми рѣки, текатъ отъ западъ къмъ изтокъ въ симетрично положение една къмъ друга (II, 33 сл.). Следъ това обаче, първата се насочва на северъ, а втората на югъ, тъй, че устията имъ сж едно срещу друго. Устието на Нилъ споредъ Херодота се намира „почти точно срещу планинската Киликия (II, 34); отъ тамъ, по права линия, пѣтятъ за единъ добъръ пешеходецъ до гр. Синопе (дн. Синубъ) на южния черноморски брѣгъ е петъ дни.“ Синопе лежи обаче точно срещу устието на р. Истъръ. Съ други думи устието на Дунава, градътъ Синопе на пафлагонския брѣгъ, западна Киликия и рѣката Нилъ лежатъ на една и сѣща линия, или както въ днешно време казваме: „лежатъ на единъ и сѣщи меридианъ, или „се намиратъ на една и сѣща географска дължина“. Тази линия, съ по-малки или по-голѣми отклонения, образува споредъ древнитѣ географи границата между Европа и Азия.¹⁾ Не по-малко характерно за Херодота е и онова, що четемъ въ V, 9, че оттатъкъ рѣката Истъръ настѣпва пустинна областъ, която образува границата на тъй наречената οἰκουμένη. Това ни очудва още повече, като имаме предъ видъ, че Херодотъ презъ време на пѣтуването си на северъ е ималъ възможность да се запознае и съ лѣвото (западното) понтийско крайбрѣжие. Явно е, че той е заелъ това сведение отъ своитѣ ионийски предходници, найвѣроятно отъ Хекатея, като го възпроизвелъ безъ измѣнения.

Дунавъ у Херодота

Споредъ Херодота (II, 33, IV, 49)²⁾ Дунавъ извира при града Ругене³⁾ „въ областъта на келтитѣ.“ Херодотъ познава сигинитѣ като единствениятъ народъ, който живѣе по лѣвия Дунавски брѣгъ. (V, 9). Областъта, презъ която тече Истъръ споредъ Херодота е въ сѣдство съ енетитѣ, които живѣятъ

¹ Срв. R. Müller, Die geographische Tafel nach den Angaben Herodots, IX Jahresbericht des K. K. Oberrealgymn. zu Reichenberg für das Schuljahr 1889 S. 13 и Berger, Gesch. d. wiss. Erdk. S. 92.

² За тѣзи две еднакви известия у Херодота върху Дунава гл. нашето изложение въ отдѣла за изворитѣ на Херодота.

³ Срв. D'Arbois de Jubainville, La source du Danube chez Hérodote, Rev. arch. III. serie t. XII, (1888 г.) pag. 61—66 и Brandis, R. E. IV, Sp. 2110 ff.

на Адриатика. Споредъ тѣзи сведения Херодотъ си е представялъ течението на Дунава твърде близу до Адриатическото море, или пъкъ самото море споредъ него се е простирало значително по-на северъ. Близу до споменатия преди малко „меридианъ“, Дунавъ завива на югъ (IV, 49) и се слива съ едната страна на скитския четирижгълникъ.

Следъ двудневно или малко по-дълго пътуване по течението на рѣката, тя добива източно направление и се влива въ морето посрѣдствомъ петъ устия. Въ IV, 48 сл. Херодотъ споменува притоцитѣ на Дунава. Интересно е и това, че Херодотъ не споменува нито съ една дума схващането на Хекатея, споредъ което Истъръ се дѣли на два рѣкава; единиятъ отъ тѣхъ се влива чрезъ петъ устия въ Понта, а другиятъ въ Ионийското (Адриатическо) море; отъ тамъ произхожда и името Истри на околното население. Сжщата представа за течението на Дунава намираме впрочемъ и у Аристотеля¹), и у Скилакса.²)

Черно море

Рѣката Танаисъ (дн. Донъ) споредъ Her. IV, 20, 57, 100 отдѣля земята на царскитѣ скити отъ тѣхнитѣ северни съседи — сарматитѣ. На югъ тази земя достига до Таврия, на изтокъ до окопа на слѣпитѣ при Κρηνοί и Меотидското (дн. Азовско море), което Херодотъ нарича „майка на Понта“ (IV, 86). Херодотъ си представя Азовското море не по-малко отъ самото Черно море. Последното, измѣрено отъ изтокъ къмъ западъ, и то по една линия, която пресича споменатата меридионална линия при Синопе, достига на дължина 11,000 стадии. Рѣката Халисъ (дн. Къзълъ-Ирмакъ), съ насоченото си на северъ течение, прерѣзва почти цѣла Мала Азия, като се почне отъ морето срещу Кипъръ чакъ до Евксинския Понтъ. Тя, както Херодотъ I, 72 казва, е вратѣтъ (αὐχὴν) на тази страна. Пътѣтъ за единъ εἰς ὧρας ἀνὴρ е петъ дни. Сжщото сведение намираме и въ II, 34. И така, споредъ Херодота Египетъ, Кипъръ, Халисъ, Синопе и устията на Дунава лежатъ, както се каза и по-горе, на една и сжща географска дължина. Рѣката Халисъ образувала естествената граница между Азия и Европа. Разстоянието отъ Халисъ по известния персийски друмъ до гр. Ефесъ било 3375 стадии, Боспорѣтъ е широкъ 120 стадии, Пропонтида 1400 стадии, а Хелеспонта — 400 стадии.

Херодотъ съобщава освенъ това, че тѣй нареченитѣ „царски скити“ минаватъ масово по замръзналото море и нахлуватъ въ земята на синдитѣ (IV, 28), които обитавали на полуострова Таманъ; последниятъ споредъ Херодота (IV, 86)

¹ Aristot. histor. anim. VIII, 15.

² Scylax, c. 68 v. 20.

лежи точно срещу Themiskyra на рѣката Thermodon (дн. Тераме). Тукъ Херодотъ смѣта, че Евксинскиятъ Понтъ достига най-голѣмата си широчина отъ 3300 стадии.

На друго мѣсто (I, 104) Херодотъ разказва, че скититѣ, като преследвали кимерийцитѣ, взели разстоянието отъ Меотида (Азовското море) до р. Фасисъ (дн. Рионъ) за тридесетъ дни, като и това разстояние е пресмѣтнато за единъ εὐζωνος ἀνῆρ, т. е. ще да е било приблизително 5000 стадии. По-горе споменахме, че най-голѣмата широчина на Понта споредъ Херодота (отъ 3300 стадии) е на линията Синди-Гемискира. По този начинъ можемъ да си съставимъ една приблизителна представа за образа на Понта у Херодота, като при това не забравяме, че южното Черноморско крайбрѣжие изглежда да е имало сжщата форма, каквато намираме и у Страбона II, 5, 22, т. е., че се простира въ права линия на западъ и достига максимална дължина 11,100 стадии (IV, 85).¹⁾

Херодотъ не сподѣля възгледа на своя предходникъ Хекатея и на нѣкои географи следъ него, споредъ които географскиятъ образъ на Черното море напомня по форма обтегнатъ скитски лжкъ. Въпрѣки това обаче, образътъ, който бихме могли да скицираме възъ основа на неговитѣ данни, не се различава твърде много отъ споменатото сравнение²⁾.

Въ Херодотовото съчинение се натъкваме на мѣста, които позволяватъ да се заключи, че авторътъ е билъ приложилъ и една карта къмъ съчинението си, или пъкъ че наймалко е описвалъ положението на частитѣ на свѣта, като е ималъ предъ очи една карта.³⁾ Отъ друга страна пъкъ, честитѣ неточности, които намираме въ неговитѣ сведения за мѣрки, разстояние и др. под., ни каратъ да се съмняваме въ тази възможностъ⁴⁾.

¹ Срв. Hermann Diels, Herodot und Hekataios, Hermes, 1887, 22, 419.

² Сравнението се намира у Strab. II, с. 124 сл.: ...εικάζουσι δέ τινες τὸ σχῆμα τῆς περιμέτρου ταύτης ἐντεταμένῳ Σκυθικῷ [р. 168] τόξῳ, τὴν μὲν νευρὰν ἐξομοιοῦντες τοῖς δεξιῶις καλουμένοις μέρεσι τοῦ Πόντου... τὴν δὲ λοιπὴν τῷ κέρατι τοῦ τόξου διττὴν ἔχοντι τὴν ἐπιστροφὴν, τὴν μὲν ἄνω περιφερεστέραν, τὴν δὲ κάτω εὐθυτέραν κτλ.; срв. и Amm. Marc., XXII, 8, 10: Omnis autem eius (Ponti Euxini) velut insularis circuitus littorea navigatio viginti tribus dimensa milibus stadiorum, ut Eratosthenes affirmat et Hecataeus et Ptolomaeus, in speciem Scythici arcus nervo coagmentati geographiae totius adsensione formatur. За тѣзи мѣста срв. особено Hugo Berger, Die geographischen Fragmente des Eratosthenes, Leipzig, (1880) S. 329—335.

³ Срв. IV, 36: ἐν ὀλίγοισι γὰρ ἐγὼ δηλώσω μέγαθος τε ἐκάστης αὐτέων (на свѣтовнитѣ части) καὶ οἷη τίς ἐστι ἐς γραφὴν ἐκάστη.

⁴ срв. за това R. Müller, Die geographische Tafel nach den Angaben Herodots etc. S. 4 и особено J. Vogt, Herodot in Aegypten (Genethliakon W. Schmid, Tübinger Beiträge V) S. 100.

Херодотъ като историкъ

Азъ не ще подлагамъ на преоценка стойността и значението на Херодота като историкъ. Бихъ желалъ да изтъкна обаче, че Херодотъ е не само брънка въ звеното на античната историография, но и създател на историята като литературенъ видъ изобщо.

Досегашнитъ изследвания показватъ, че на Херодота можемъ да гледаме като на единъ твърде сигуренъ и непосредственъ изворъ за историята на древния свѣтъ и на гръко-персийскитъ войни. Сравнително малкото сведения, които Херодотъ ни дава за нашитъ земи сж обаче не по-малко важни за древната имъ история. Ние вече изложихме причинитъ, поради които Херодотовиятъ *Θραυκὸς λόγος*, въ сравнение съ скитския, е твърде кратъкъ и сбитъ. Тукъ ще повторимъ само, че земитъ, които ни занимаватъ, се намиратъ въ периферията на Херодотовитъ интереси и той се занимава съ тѣхъ само до толкова, до колкото тѣ стоятъ въ връзка съ събитията, които придружаватъ походитъ на персийската войска презъ тѣхъ. Когато говорихме за изворитъ на Херодота, изтъкнахме, че той се ползува предимно отъ *Λόγοι-тѣ* за събитията, които той намиралъ презъ време на пжтуванията си донѣкъде запазени писмено, или пъкъ чувалъ устно, въ форма на разкази. Не ще съмнение, че естеството на този материялъ му давало пълна свобода, обаче твърде пресилено ще бжде да твърдимъ заедно съ Howald¹), че при това сж пострадали научната и историческа истина и да принижаваме Херодота до равнището на обикновенъ *λογοποιοίς*.

Доказано и почти общопризнато е, че Херодотъ държи смѣтка за историческата истина и я щади²). Още въ забележитъ къмъ живота и развоя на Херодота, ние споменахме, че споредъ Jacoby, бащата на историята започналъ своята писателска и научна дейность като пжтешественикъ съ географски и етнографски интереси³). Той странствува изъ различнитъ страни и ги описва ту по-подробно, ту по-кратко. По този начинъ произлѣзли отдѣлни трактати *Αἰγυπτιακά*, *Περσικά*, *Λυδιακά*, *Σκυθικά*, *Θρακικά* etc., които взети поотдѣлно, ще да сж представлявали нѣщо подобно на Хекатеевото съчинение *Περίοδος γῆς*. Споредъ Jacoby Херодотъ едва въ Атина се е развилъ отъ етнографъ и географъ въ историкъ. Общуването му съ Перикла и съ неговия кръгъ допринесло не по-малко за назрѣването на плана му, да опише „борбитъ на елинитъ

¹ Ernst Howald, *Ionische Geschichtschreibung*, *Hermes*, 58, (1923) S. 140 ff.

² По този въпросъ гл. W. Schmid, *Gesch. d. gr. Lit.* S. 626—7.

³ Jacoby „Herodotos“, Sp. 353: „mit der Absicht eine Beschreibung der bewohnten Erde zu liefern, wie Hekataios“.

съ варваритѣ“ и по този начин да създаде едно историческо съчинение, като при това той вмѣстилъ въ широкитѣ исторически рамки разнообразия и изобилень етнографскогеографски материалъ.

Фоске¹⁾ е отявлень противникъ на механическото обяснение на Херодотовата история. Той, както ми се струва, съ пълно право обръща внимание на една особеностъ въ етнографскитѣ екскурси на Херодота. Покрай тѣхнитѣ обичайни отдѣли география, етнография и θωμάσια, които сж характерни и за Хекатея, у Херодота наблюдаваме и единъ другъ самостоятелно развитъ елементъ, а именно историята на съответнитѣ страни. Така напр. самоскиятъ λόγος (III, 39—60) е съ почти чисто историческо съдържание. Отъ 182-тѣ глави на египетския λόγος въ II книга, 82 глави сж посветени на историята на страната. Отъ тукъ Фоске съ право заключава, че Херодотъ още презъ време на пѣтуването си се е интересувалъ живо и за историята на тѣзи страни. Заключениеята на Focke заслужаватъ внимание. Тѣ не обезсилватъ напълно аргументитѣ на Schöll, Bauer, Jacoby и на английската школа, но все пакъ се явяватъ като навременна спирачка за крайнитѣ заключения въ тази посока. Фоске има обаче и една друга значителна заслуга. Той е единъ отъ първитѣ въ по-ново време, който обръна внимание на изследването, че когато разглеждаме Херодота като историкъ, трѣбва да го мѣримъ и оценяваме съ мѣрkitѣ на неговото време. Сжщитѣ мисли, само че формулирани по-накратко, намираме напоследъкъ у Regenbogen²⁾ и Hellmann,³⁾ ако и тѣ да не сж съгласни съ всички заключения на Focke.⁴⁾

Херодотъ описва събитията, като почти навредъ поставя ръководнитѣ личности на мѣстата имъ. Не навредъ обаче той успѣва да схване вътрешната връзка между известни събития, да почувствува политическата имъ подкладка, и ги премълчава, като предпочита да се впусне въ различни малко вѣроятни и дори фантастични комбинации⁵⁾.

Разбира се, че сравненъ съ Тукидида, магесника и първомайстора на политическата история, Херодотъ стои на твърде по-низко стѣпало. Да мѣримъ обаче въ това отношение Херодота

¹ Fr. Focke, Herodot der Historiker (Tübinger Beiträge 1.) S. 38 ff.

² O. Regenbogen, Herodot und sein Werk, die Antike 1930 г. S. 202 ff и особено S. 216. 219 u. 245.

³ Fr. Hellmann, Herodots Kroisos-Logos (Neue philologische Untersuchungen herausgegeben von W. Jaeger IX) S. 2 ff.

⁴ Focke се е изказалъ напоследъкъ пакъ по тѣзи въпроси въ Gnomon (1935 г.) S. 184 ff.

⁵ Ed. Meyer, Gesch. d. Alt. III, 269 ff. и Jacoby, Herod. Sp. 407 и 430 ff.

съ Тукидида¹⁾, ще рече да не желаемъ, или да не можемъ да обясняваме Херодота отъ духа на епохата, въ която той живѣе и твори. Подобно отнасяне къмъ Херодота не е позволено и отъ други съображения. То би свидетелствувало само за неразбиране на историографията като *γένος* и на Херодота като личностъ, у която отъ начало до край се наблюдава една двойственостъ: борбата и съревнуванието на учения съ новелиста и поета.²⁾

Като се има предъ видъ казаното до тукъ за Херодота, не е чудно, че той не е постигналъ научната точностъ, къмъ която се стремятъ съвременитѣ историци и на която се удивляваме у неговия достоенъ приемственикъ — Тукидида. Все пакъ, и въ това отношение, Херодотъ е положилъ основитѣ, на които почива историческата наука. Колкото и волно, та даже и небрежно, Херодотъ държи смѣтка за времето³⁾ и пространството. Той дава данни върху численостъта на населението на известни страни и изрично споменува броя на войскитѣ, на корабитѣ, на тѣхния екипажъ, както и числото на падналитѣ въ различни сражения.

Така напр. споредъ Херодота най-многочислениятъ народъ на земята сж индийцитѣ (III, 94), а следъ тѣхъ идатъ тракитѣ (V, 3)⁴⁾. На други мѣста, които сж отъ интересъ за нашето изследване, Херодотъ дава числени данни и за други обекти. Така напр. IV, 90 той споменува, че рѣката Теаръ има 38 извори, а въ VII, 60 съобщава резултатитѣ отъ преброяването на персийскитѣ войски при Дорискъ. Херодотъ вмѣква често въ изложението каталози или по-добре казано различни обекти⁵⁾, които както външно, тѣй и вътрешно напомнятъ твърде много на каталога отъ епоса; тая техника впрочемъ е присъща и на ранната ионийска етнография⁶⁾.

¹ Както прави това E. Howald, *Ionische Geschichtschreibung*, Hermes 1923, S. 141 ff.

² E. Weber, *Herodot als Dichter*, Neue Jahrb., XXI. (1908) S.668 ff. и H. Fohl, *Tragische Kunst bei Herodot*, Diss. Rostock, 1913 г. (Borna—Leipzig) passim.

³ За Херодотовитѣ мѣрки за време гл. Jacoby, *op. cit.* Sp. 404 и 448 ff.

⁴ Thuc. II, 97, 5, който е билъ ориентиранъ добре по тракийскитѣ работи, е на противно мнение: ὥστε ἐπὶ μέγα ἦλθεν ἡ βασιλεία ἰσχύος· τῶν γὰρ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὄσαι μεταξύ τοῦ Ἰονίου κόλπου καὶ τοῦ Εὐξεινίου πόντου μεγίστη ἐγένετο χρημάτων προσόδῳ καὶ τῇ ἄλλῃ εὐδαιμονίᾳ, ἰσχύι δὲ μάχης καὶ στρατοῦ πλήθει πολὺ δευτέρα μετὰ τὴν Σκυθῶν. По всички тѣзи въпроси гл. K. J. Beloch, *Die Bevölkerung der griechisch-röm. Welt* S. 113 ff. и E. Oberhammer, *Thrake (Geographie)*, R. E. VI A. Sp. 403, дето е цитувана и останалата литература.

⁵ Тѣй напр. VI, 33 Херодотъ изброява гръцкитѣ градове на Пропонтида, а VII, 22 — граדותѣ въ Атонския полуостровъ.

⁶ Trüdinger, *Studien*, 24 ff.

Значението на религията у Херодота.

Херодотъ гледа на религията, като на нѣщо твърде важно и сжществено, безъ което човѣкъ не може. Пѣтуванията дали възможность на писателя да наблюдава и изучи религиитѣ на разни народи. Най-силно впечатление му направила обаче религията на египтянитѣ. Въ Египетъ той търси прародината на всички религии, тъй както Египетъ за него е изобщо люлката на човѣшката култура. Затова нѣма нищо чудно, че Херодотъ дири тѣсни религиозни връзки между Египетъ и Елада и вѣрва, че ги намира. На много мѣста той изтъква сходство и родство между египетскитѣ и елинскитѣ божества, като при това се ржководи твърде често отъ чисто външни прилики. Нѣщо повече. Херодотъ е убеденъ, че и много отъ имената на чуждитѣ божества и тѣхнитѣ култове сж заети и пренесени отъ Египетъ¹). Накратко, Херодотъ признава приоритета и оригиналността на египтянитѣ и зависимостта на елинитѣ отъ тѣхъ. Подобна тенденция, ако и съ малко по-друга отсѣнка съдържа констатацията, че прочутитѣ елински светилища се посещавали отъ множество варварски първенци, пѣкъ и отъ обикновени тѣхни едноплеменици. Едно таково мѣсто е напр. V, 2, дето пеонцитѣ се допитватъ до оракула на питийския Аполонъ и насърдени отъ неговия отговоръ, решаватъ да воюватъ срещу Перинтъ. По сжщия начинъ VI, 34, тракийското племе Δόλογοι, притиснато отъ апсинтийцитѣ, се допитва до делфийския оракуль. Заемки изъ областта на религията се споменуватъ често у Херодота, а и преминаването на цѣли култове отъ единъ народъ у други е нѣщо обикновено. Тракийскитѣ гети сж като че ли едно отъ малобройнитѣ изключения въ това отношение. Тѣ, освенъ че сж най-храброто и справедливо тракийско племе, но и вѣрватъ, че нѣма другъ богъ освенъ тѣхния²).

Херодотъ изтъква на мѣста изключително национални богове, като напр. VII, 53 за перситѣ, а за тракитѣ V, 7 подчертава изрично, че династията имала за дворцово божество πάρεξ τῶν ἄλλων πολυητέων бога Хермесъ³), когото тачила особено и дори свързвала произхода си съ него⁴). Херодотъ счита,

¹ C. Sourdille, Hérodote et la religion de l'Égypte, Paris, 1909 (passim) и забележитѣ на V. Ehrenberg, Klio, 16 (1920) S. 318 ff. къмъ тази книга.

² Her. IV, 94: οὐδένα ἄλλον θεὸν νομίζοντες εἶναι εἰ μὴ τὸν σφέτερον. Подобно известие намираме у Lucan. Phars. I. Vs. 452 sqq. за вѣрванията на галскитѣ друиди.

³ Ivan M. Linforth, Greek and foreign gods in Herodotus (Univ. of California, Publ. in class, philol. IX) p. 7, 23, 25. и сжщиятъ, пакъ тамъ въ студия отъ 1929 г. Named and unnamed gods in Herodotus p. 212.

⁴ Подобни θεοὶ βασιλῆιοι Херодотъ споменува и у перситѣ III, 65 и V, 106.

че и орфико-бакхическитѣ, както и питагорейскитѣ вѣрвания за безсмъртието на душата, сж отъ египетски произходъ. Освенъ у египтянитѣ (II, 81, II 123) вѣрванията за безсмъртието на душата се намиратъ и у тракийскитѣ гети (IV, 95), и травси (V, 4)¹).

Интересно е да отбележимъ и това, че Херодотъ не споменува безбожнически народи въ Тракия, въпрѣки, че у покъсни автори намираме и такива сведения. Така напр. научаваме отъ Теофраста за едно племе Θῶες, населяваще Атонския полуостровъ въ съседство съ Тракия, което заради своя атеизъмъ било изтребено²). Херодотъ изтъква и твърде разпространенитѣ у гърцитѣ херойски култове. За култа на Хероса³) у тракитѣ, който билъ главното имъ божество, той не споменува нищо, защото този култъ е достигналъ едва по-късно до онзи развой, който наблюдаваме въ имперската епоха.

Сврѣхестественитѣ сили играятъ у Херодота значителна роля. Тѣ се намѣсватъ въ живота на действащитѣ лица и се зоватъ най-различно: θεός, θεοί, τὸ θεῖον, θεῖα πρῆγματα, θεῖη τύχη, δαίμων, μοῖρα, μόρος, πεπρωμένον, πρόνοια. По-рѣдка е думата συμφορή, която въ V, 5, а се употрѣбява почти въ значение τύχη⁴). Въпрѣки своя многократно подчертанъ рационализъмъ, бащата на историята благоговѣе предъ боговетѣ и не веднажъ изтъква тѣхния φθόνος⁵), който не закъснява да се прояви

¹ По тѣзи въпроси гледай сега статията Thrake (Religion) па G. I. Kazarow въ R. E. VI. A. Sp. 472.

² Въпросното мѣсто отъ Теофраста, което ни е запазено у Porphyg. *Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων*, Cap. 7—8. гласи: Τοιγὰρ οὖν τὸ δαιμόνιον, ὡς φησὶν ὁ Θεόφραστος, τούτων ἐκατέρων νεμεσήσαν ἐπιθεῖναι τὴν πρέπουσαν ἔοικε τιμωρίαν. καθὼ γὰρ οἱ μὲν ἄθεοι γέγονασι τῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ κακόφρονες, μᾶλλον ἢ δὲ κακόθεοι λεχθέντες ἂν ἐν δίκῃ, διὰ τὸ φαύλους καὶ μηθὲν ἡμῶν βελτίους ἠγεῖσθαι τὴν φύσιν εἶναι τοὺς θεοὺς, οὕτως οἱ μὲν ἄθυτοι φαίνονται γενέσθαι τινὲς οὐδεμίαν ἀπαρχὴν τῶν ὑπαρχόντων ποιούμενοι τοῖς θεοῖς, οἱ δὲ κακόθυτοι καὶ παρανόμων ἀψάμενοι θυμάτων. δι' ὃ Θῶες μὲν οἱ ἐν μεθορίοις Θράκης οἰκήσαντες, μηδενὸς ἀπαρχόμενοι μηδὲ θύοντες, ἀνάραστοι κατ' ἐκεῖνον ἐγένοντο τὸν χρόνον ἐξ ἀνθρώπων, καὶ οὔτε τοὺς οἰκοῦντας οὔτε τὴν πόλιν οὔτε τὸν τῶν οἰκίσεων θεμέλιον ἐξαίφνης εὐρεῖν ἐδύνατο. Срв. къмъ това мѣсто Jacob Bernays, *Theophrastos' Schrift über Frömmigkeit (Ein Beitrag zur Religionsgeschichte mit kritischen und erklärenden Bemerkungen zu Porphyrios' Schrift über Enthaltbarkeit)* Berlin, 1866, S. 36 ff. и S. 57 ff.; срв. сжщо G. I. Kazarow, *Thrake (Relig.) R. E. VI A, Sp. 475.*

³ За тракийския Heros гл. Kazarow, R. E. Suppl. III 1132 и допълненията къмъ сжщата статия у Kazarow, *Thrake (Relig.) R. E. VIA. Sp. 478.*

⁴ Гледай коментара на H. Stein къмъ това мѣсто.

⁵ K. A. Pagel, *Die Bedeutung des aitiologischen Momentes für Herodots Geschichtschreibung* S. 37; Fr. Focke, *Herodot als Historiker*, S. 56 ff; H. Meuss, *Der sogenannte Neid der Götter bei Herodot*, Progr. Liegnitz (1888). За φθόνος'а на боговетѣ гледай напоследъкъ и Fr. Hellmann, *Herodots Kroisos-Logos* S. 44 ff.

спрямо онѣзи смъртни, които се стремятъ къмъ свръхчовѣшко щастие. Херодотъ изобщо тегли рѣзка граница между бога и човѣка, ако и да се възхищава отъ дѣлата на великитѣ хора. Само тѣй се обяснява и недовѣрието, съ което той гледа на преминаването отъ херой въ богъ, нежели отъ човѣкъ въ божество. Тази недовѣрчивостъ проличава особено въ разказа за боготворенето на Салмокса (IV, 96.)

Нашиятъ историкъ презира богатството, жаждата за тленни блага и суетата. Той не храни особени симпатии и къмъ благородството като родова отлика и привилегия, а на мѣста не скрива и иронията си къмъ него. Изключение отъ това прави само атинското кръвно благородничество; къмъ него Херодотъ храни нескрити симпатии. Всичко това обаче не му прѣчи да изрежда често и надълго родословия, родове и отдѣлни личности, много отъ които водятъ началото си отъ хероитѣ¹).

Срѣдствата за спечелване благоволения на боговетѣ сж молитва и жертвоприношение въ различнитѣ елински и неелински светилища²). Незачитането имъ има гибелни последици³). Най-важниятъ оракулъ за Херодота е делфийскиятъ. Значението на дионисовото прорицалище на тракитѣ VII, 111 е, разбира се, далечъ по-малко. Оракулътъ у Херодота се изразява така неясно и загадъчно, че предоставя доста широко поле на човѣшкото остроумие и фантазия. Все пакъ, той възвестява абсолютната и неподправена истина. Всичко това е характерно за времето на Херодота — епоха, въ която авторитетътъ на божеството се зачита твърде високо. Започването на война се решава, следъ като предварително се прави допитване до оракула. Така напр. V, 1 стримонскитѣ пеонци не се решаватъ да започнатъ война срещу перинтийцитѣ, преди да сж се допитали до делфийския оракулъ⁴). Божеството се намѣсва ежедневно въ живота на човѣка и тази намѣса трѣбва да се зачита като нѣщо свето. Херодотъ обаче се отвращава отъ лъжливи и подправени религиозни процесии, каквато представя

¹ Така напр. родоначалникъ на македонската династия — Теменидитѣ, е Херакълъ.

² Heinz Panitz, Orakel und Mythos bei Herodot (Greifswalder Beiträge VIII), ми бѣ за жаль недостъпна. У тракийцитѣ се споменува изрично Аресовъ оракулъ VII, 76, а Дионисовъ VII, 111.

³ Срв. Her. V. 36, 45, 72; VII, 75 сл.

⁴ Срв. къмъ това мѣсто Ivan M. Linfoth, Named and unnamed gods in Herodotus (Univ. of California, Public. in class. Philology, IX), p. 223—224.

фарсътъ при въвеждането на Пизистрата въ Атина заедно съ преоблѣчената като богиня Атина жена 1, 60.

Херодотъ е твърде скептиченъ и по отношение на тѣй нареченитѣ θεῖοι ἄνδρες („богочовѣци“) като Аристиасъ, Абарисъ, Салмоксисъ¹⁾ и ги представя твърде реалистично. Той взима подъ внимание и атмосфернитѣ и временни промѣни и ни съобщава, че както у гърцитѣ²⁾, тѣй и у нѣкои варварски народи сѣществуватъ обичаи и обреди, чието предназначение е да повлияятъ върху атмосфернитѣ или изобщо временни състояния въ една или друга насока. За подобни обичаи Херодотъ ни разказва и у тракийскитѣ гети. (IV, 94).³⁾

Край на Херодотовия животъ. Основаване на Турии.

Въ 444 г. пр. Хр., по настояване на Перикла, на мѣстото на разрушения отъ кротониятитѣ градъ Сибарисъ въ южна Италия, била основана колонията Турии, като за тая цель се стекли колонисти отъ различнитѣ краища на елинския свѣтъ. Измежду първитѣ колонисти на Турии билъ и нашиятъ историкъ. Неговата личностъ била свързана толкова тѣсно съ основаването на този градъ, че той станалъ дори тамкашенъ гражданинъ, а споредъ нѣкои, ако и не дотамъ достовѣрни извори, завършилъ тамъ и жизненото си поприще. Нѣкои антични биографи отиватъ още по-далечъ, че наричатъ Херодота само Θούριος, а не Ἀλκαρνασεύς, което пъкъ е дало поводъ да се изпишатъ цѣли потоци мастило „за“ или „противъ Турии“.

Намъ ни се струва, че мѣсторождението на Херодота —

¹ За Салмокса гл. G. I. Kazarow, *Klio*. XII, 355; V. Pârvan, *Getica* (O Protoistorie a Daciei, Acad. rom. Mem. secf. istor. 1926 г. стр. 151 ся., 157—161, 639 et suiv., P. Kretschmer, *Glotta* XXIV, 44; W. Nestle, *Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik*, 6 ff. За богочовѣчието на Питагора срв. Otto Weinreich, *N. Jbb.* 1926 г., S. 636 ff; за богочовѣчието изобщо книгата на сѣщия ученъ подъ надсловъ: *Menekrates Zeus und Salmoneus* (Religionsgeschichtliche Studien zur Psychopathologie des Gotmenschentums in Antike und Neuzeit въ *Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft* XVIII Heft, 1934 г. (passim. Излѣзлиятъ на последкъ трудъ на Ludwig Bieler, *Θεῖος ἀνὴρ* (das Bild des „Göttlichen Menschen“ in Spätantike und Frühchristentum I) Wien, 1935 г., както показва и самото заглавие, третира проблемитѣ за „Богочовѣка“ въ късната древностъ и ранното християнство.

² По тѣзи въпроси ориентира най-добре W. Fiedler, *Antikes Wetterzauber* въ *Würzburger Beiträge zur Altertumswissenschaft*, 1929 г. (passim).

³ За сходни обичаи въ други варварски племена като атарантитѣ (Ἀτάραντες) въ изт. Африка гл. Her. IV, 184 и Fr. J. Dölger, *Sol Salutis*² (Gebet und Gesang im christlichen Altertum) Münster i. W. 1925 г. S. 48.

Халикарнасъ е твърде осигурено, още повече, че въ първитѣ редове на увода къмъ историята си, самиятъ той се обозначава като Ἀλικαρνησσεύς. Съвсемъ иначе би стоялъ, разбира се, въпросътъ, ако възприемемъ схващането на хиперкритиката, споредъ което Херодотъ не е авторъ на уводнитѣ думи.

Азъ разбира се не ще възпроизвеждамъ пренията около програмнитѣ думи на Херодота. Споредъ менъ тѣ сж излѣзли отъ неговата ржка, защото се покриватъ почти съ цѣлото съдържание на съчинението му. Не сж взети подъ внимание само чисто географско-етнографскитѣ отдѣли. Едно отъ най-допустимитѣ обяснения на този фактъ е, че Херодотъ е писалъ увода къмъ съчинението си, когато билъ вече превъзмогналъ първоначалния стадий на периегетъ и се чувствувалъ като историкъ. Това обаче не му попрѣчило да цени събранитѣ и обработени отъ по-рано етнографски и географски материали и да ги вмъкне въ цѣлостното историческо изложение¹). Твърде за вѣрване е и това, че Херодотъ умрѣлъ не въ Турии, а въ Атина. Споредъ други сведения у Suidas, които сигурно сж объркани съ онѣзи за Хеланика (гл. Ἑλλάνικος), Херодотъ погиналъ въ Пела като гостъ на македонския дворъ²). Тѣзи известия ни даватъ наистина право да предполагаме, че Херодотъ е престоялъ известно време при македонския царски дворъ, но не и да диримъ точната дата на това събитие, както е сторилъ W. Aly³).

Формата на Херодотовото съчинение

Читателъ, незапознатъ съ цѣлото съчинение на Херодота, би помислилъ следъ всичко това, че му липсва каквато и да била форма или система, и че то представя до нѣкъде смѣшение отъ литературни видове, между които връзката е твърде хлабава.

За да не се създава подобно впечатление, бързае да

¹ Въ тази точка тезата на Jacoby относно генезиса на Херодотовото съчинение изглежда доста приемлива.

² По-горе споменахме за добритѣ, дори приятелски връзки, които Херодотъ поддържалъ съ македонската династия. W. Schmid, Gesch. gr. Lit. 590 се отнася твърде предпазливо къмъ известията на Херодота. За филелинството на македонския царъ Александра. W. Aly се е опиталъ въ Philol. 85, 1930 г., S. 43 да историзира легендата за смъртъта на Херодота въ Пела. Schmid, ibid. 589 Anm. 9. счита този опитъ за насилване на традицията и е на мнение, че въ случая на легендата може да се гледа като на творба на тъй нареченитѣ αὐτοσχεδιασμοί на перипатетическитѣ философи, които обичали да възхваляватъ още отъ най-ранни времена македонскитѣ царе като меценати на гръцката култура.

³ Philologus, 85, 1930, S. 42 ff.

забележимъ, че Херодотъ си играе и то твърде майсторски, както съ вътрешната, тъй и съ външната форма. Външната форма му дава почти на готово огромниятъ и разнообразенъ материялъ, не по-малко обаче и временната последовностъ на събитията. Въ вътрешната изработка на съчинението си пъкъ Херодотъ е далъ изразъ на своитѣ лични схващания за историята.

За отклоненията у Херодота, за тѣхния произходъ и предназначение, говорихъ вече нѣколко пѣти. Доскоро повечето отъ изследвачитѣ гледаха отрицателно на тѣхъ. При това тѣ боравѣха охотно съ термини „съ огледъ къмъ външната форма“, „цѣлостта“, „свързаността“ на съчинението и т. н. За тѣзи учени отклоненията (екскурситѣ) нарушаватъ цѣлостния образъ на съчинението и смущаватъ яснотата на изложението. Единъ отъ първитѣ, що внесоха обратъ въ това отношение, е Friedrich Focke. Въ споменатата вече книга върху Херодота като историкъ, той съ право изтъква, че горнитѣ „несвършенства“ на Херодотовото съчинение представятъ въ сжщностъ стила на онази епоха и че сжщитѣ недостатъци сж въ действителностъ изразъ на една опредѣлена художествена воля. Самиятъ Херодотъ IV, 30 казва изрично: *πρόσθήκας γὰρ δὴ μοι ὁ λόγος ἐξ ἀρχῆς ἐδίζητο*, т. е. моето изложение се нуждаеше още отъ началото отъ прибавки. Значи самъ авторътъ схваща тѣзи *πρόσθήκαι* и *παρενθήκαι*, като необходими елементи, а не само като помощно сръдство при смѣшването и разпредѣлянето на огромния материялъ. Това въ най-общи черти относно външната форма на Херодотовата история. Вътрешната форма изразява твърде ясно теонимичното и етиологично отнасяне на автора къмъ историческитѣ събития. Пакъ отъ вътрешната форма на Херодотовото съчинение ни става ясно значението на *σύγκρισις*’а, който до голѣма степенъ не сато подрежда историческитѣ събития и господствува надъ тѣхъ, но служи и като органическа спойка помежду имъ.

Херодотъ не обича да излага събитията системно. Той мрази „линейното“ и умишлено кжса и разбива формата, като вмѣква многобройни епизоди. По размѣръ тѣ сж твърде различни: отъ анекдотични разказчета отъ по нѣколко реда, до географско-етнографски екскурси, които обематъ цѣли книги. По външната си форма тѣзи епизоди напомнятъ хомеровитѣ, но по предназначение сж твърде различни отъ тѣхъ. Докато Хомеръ разрешава чрезъ тѣхъ литературно—художествени проблеми, като отъ една страна разнообразява и оживѣва изложението, а отъ друга страна доставя забава на читателя, напрѣгане или облекчаване на вниманието му, чрезъ епизодитѣ Херодотъ смогва да изложи или по-скоро да „помѣсти“ въ рамкитѣ на историческото изложение обширнитѣ си географски и етнографски познания, а също тъй „да намѣри

мѣсто“ и за богатата си сбирка отъ приказки, новели и анекдоти.

Въ свѣрзка съ нѣкои мѣста, които засѣгатъ нашитѣ земи, заслужава да се наблегне и на това, че Херодотъ по досжщъ Хомеровски маниеръ изтъква по нѣщо отъ вѣншнитѣ качества на описванитѣ отъ него ржководни личности. И той като Хомера съчетава физическата хубостъ на много отъ дейсвуващитѣ лица съ снажностъ и представителностъ. Въ известната приказка за пеонката и Дария V, 12 се казва: ἅμα ἀγόμενοι ἀδελφεὴν μεγάλην τε καὶ εὐειδέα¹). Херодотъ споменува на мѣста и по нѣщо за възрастъта на своитѣ герои, както и за различията между поколѣнията²), като при това не скрива предпочитанията си къмъ старостъта³).

Самъ Херодотъ е съзнавалъ твърде добре, че екскурситѣ на нѣкои мѣста могатъ да обременятъ изложението и да нарушатъ плавностъта му и за това ги е разхвърлилъ на различни мѣста. Може би, за това и тракийскитѣ λόγος, който по естество и предназначение е тѣсно свѣрзанъ съ скитскитѣ, е поставенъ въ началото на V-тата книга, а не непосредствено следъ скитскитѣ. Думитѣ на автора къмъ египетскитѣ λόγος II, 35: Ἐρχομαι δὲ περὶ Αἰγύπτου μηκυένων τὸν λόγον, ὅτι πλεῖστα θωμάσια ἔχει [ἢ ἢ ἄλλη πᾶσα χώρα] καὶ ἔργα λόγου μέζω παρέχεται πρὸς πᾶσαν χώραν. По сжщия начинъ авторътъ обосновава и извинява пространното си изложение върху островъ Самось, III, 60: ἐμήκυνα δὲ περὶ Σαμίων μᾶλλον, ὅτι σφι τρία ἐστὶ μέγιστα ἀπάντων Ἑλλήνων ἐξερρασμένα κτλ.

Една друга особеностъ на стила на Херодота е, че той нѣма обичай да предава размишленията на героитѣ си или пъкъ мотивитѣ за действията имъ отъ свое име, или пъкъ да ги представя изолирано отъ изложението, а поставя всички тѣзи нѣща въ устата на героитѣ въ прѣка речъ⁴). Речитѣ у Херодота нѣматъ впрочемъ стойностъ на исторически документи, а сж съчинени отъ автора. Чрезъ тѣхъ той оживѣва отъ една страна изложението, а отъ друга върви точно по стжпкитѣ на по-стари стилистични образци. Това се вижда ясно отъ думитѣ на Деиоковитѣ приятели, които сж предадени въ видъ на кратка речъ (I, 97), а още по-ясно отъ речъта на пеонцитѣ, която въ сжщностъ е монологъ, V, 1: Παίονες εἶπαν

¹ Срв. къмъ това мѣсто W. Pohlmann, De arte qua fabellae Herodoteae narratae sint, pag. 27.

² Така напр. V, 19 Александъръ, синътъ на македонскитѣ царь Аминта ἄτε νέος τε ἐὼν καὶ κακῶν ἀλαθής, е по-дързкъ отъ баща си и за това извършва необмислената постъпка къмъ персийскитѣ пратеници.

³ Гл. Her. V, 9: εἶναι δὲ Μήδων σφέας (scil. Σιγύνας) ἀποίκους λέγουσι· ὅκως δὲ οὗτοι Μήδων ἀποικοὶ γεγόνασι, ἐγὼ μὲν οὐκ ἔχω ἐπιφράσασθαι, γένοιτο δ' ἂν πᾶν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ.

⁴ За oratio recta, W. Aly, Volksmärchen, S. 241.

κου παρὰ σφίσι αὐτοῖσι κτλ. На мѣста обаче, Херодотъ предпочита диалога, като по-непринудена и естествена форма.¹⁾

Нѣкои учени сж на мнение, че сведенията, които намираме у Херодота за известни чудновати нрави на нѣкои варварски племена, сж заети отъ съкровището на софистическата проза²⁾. Сжщитѣ учени обясняватъ и склонността на Херодота къмъ антитези и оксимори като плодъ на това влияние.

Още отъ началото си поставихме за цель да разгледаме Херодота като исторически изворъ, така щото, ако покрай другото засегнахме нѣкои стилистични особености и подробности, сторихме, това, за да си уяснимъ нѣкои нѣща отъ техниката на Херодота като исторически писателъ и то специално като изворъ за историята на земитѣ, които ни занимаватъ.³⁾

¹ Срв. речитѣ на персийскитѣ пратеници въ македонския дворъ и отговора на Александра V, 18. 19.

² Така обяснява W. Schmid. Gesch. gr. Lit. S. 653 Anm. 3, Her. V, 4, гдето се описватъ страннитѣ обичаи на тракийското племе травси при раждане и смъртъ; срв. къмъ това мѣсто G. I. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker S. 91 1; сжщиятъ Thrake (Religion) R. E VI A Sp. 549, гдето е наведена изчерпателна литература по този въпросъ и W. Nestle, Herodots Verhältnis zur Philosophie und Sophistik, S. 20.

³ По въпроса за завършека на Херодотовото съчинение и въобще дали то е завършено, гл. Konrad Glaser, Das Schlusswort des Herodot in Commentationes Vindobonenses 1. Jahrgang, 1935 г., S. 13.